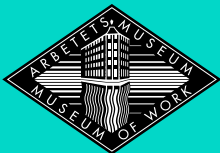
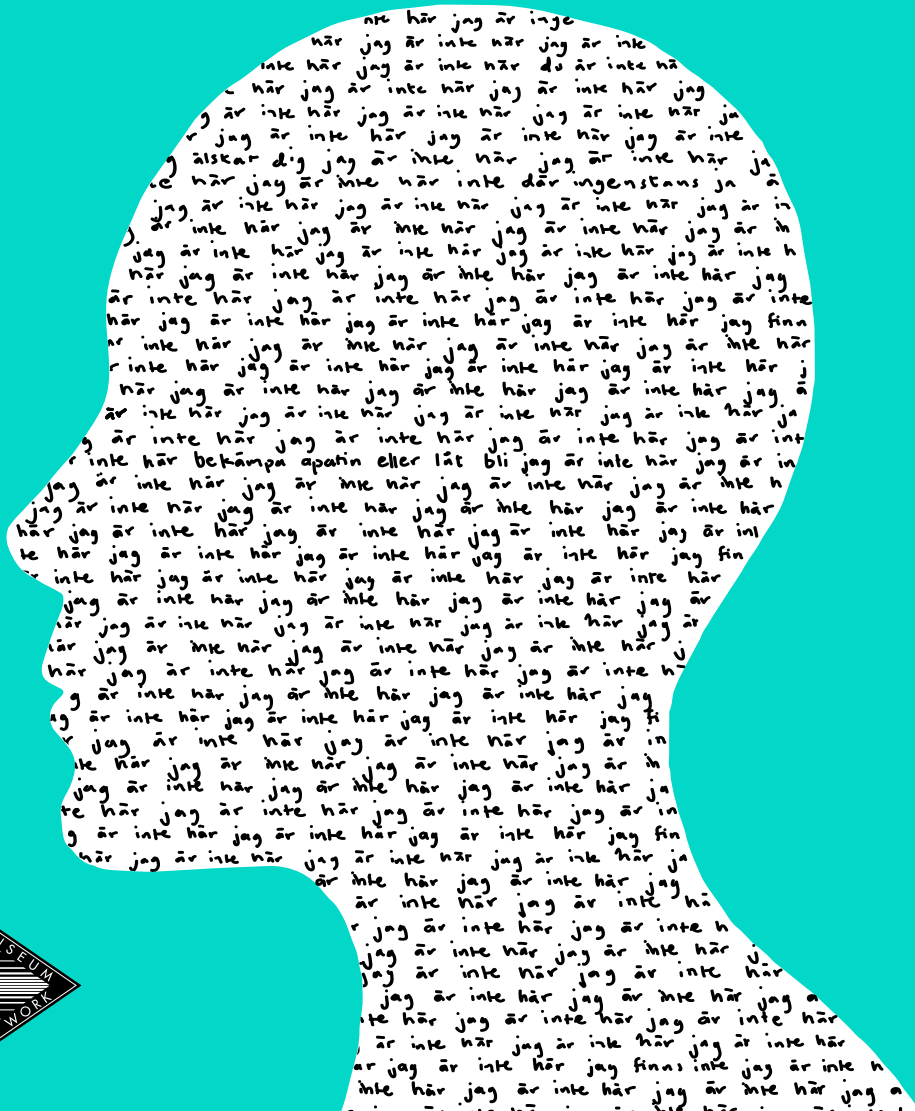

UNGA I FÄNGELSE

Berättelser som inspiration till möten med unga

RIKSFÖRBUNDET
Attention
Kriminalvården

©Arbetets museum och respektive författare, 2016

Redaktör: Kajsa Olsson

Projektledare: Johanna Övling

Grafisk form: Ella Gustafsson

Tryck: Östertälje Tryckeri

ISBN: 978-91-973771-0-2

Omslagsillustration: Elias S. Aupeix,
utställningens formgivare

UNGA I FÄNGELSE

Berättelser som inspiration till möten med unga

Redaktör

Kajsa Olsson

Att möta unga genom berättelser

Att få formulera sina tankar om livet och möta någon som lyssnar, kan det hjälpa ungdomar att hitta rätt och våga göra modiga livsval? Vi på Arbetets museum tror det. I boken möter du unga som berättar om tiden före, under och efter sitt fängelsestraff. Du får också ta del av hur vuxna med hjälp av kunskap, kreativitet och lyhördhet kan arbeta för att skapa möten och förbereda unga människor för livet.

Vi vill ge dig som arbetar med barn och ungdomar i skolor, på myndigheter, i föreningsliv och andra verksamheter en inblick i hur samtal och möten kan vara ett redskap för förändring. Vi hoppas också att bokens berättelser motverkar fördomar – och framför allt inspirerar till att lyssna på unga.

Hos oss på Arbetets museum står den personliga berättelsen i centrum. Vi är övertygade om kraften i att mötas genom att lyssna på andra och dela erfarenheter. Museet är en plats där många röster hörs och perspektiv möts, kring viktiga och ibland svåra frågor. Vi arbetar *tillsammans med* olika målgrupper, och inte bara *för*. Då blir våra projekt bättre och får större legitimitet, med mer kunskap och relevanta frågor. Samtidigt får vi större möjligheter att nå ut.

Det visar inte minst utställningen *Face the Facts – unga i fängelse berättar* som fått ett fantastiskt mottagande från ungdomar i högstadie- och gymnasieåldern. Bland dem som hälsade besökarna

välkomna på invigningen på Arbetets museum i januari 2015 fanns Andreas. Han var en av de 15 unga män som var intagna på Anstalten Luleå under 2014 och som arbetat fram utställningen tillsammans med oss, Kriminalvården och Riksförbundet Attention.

Vi vill rikta ett stort tack till alla som möjliggjort den här boken. Allmänna arvsfonden för generös finansiering, våra samarbetspartners Kriminalvården och Riksförbundet Attention samt Ingvar Ededal, Eva Dufva Hansi, Anders Lantto, Susann Söderström, Anna Andersson och Daniel Palmgren vid Anstalten Luleå. Andreas och Annelie Egelin Tärning har delat med sig av sina erfarenheter från arbetet med utställningen *Face the Facts*, liksom Olle Eriksson och Jonas Klinteberg från projektet *Skriva för förändring*.

Det största tacket går till bokens huvudpersoner – Sara, Signaturen K, Andreas och alla andra intagna vid anstalter, häkten och ungdomshem runt om i landet som bidragit med sina värdefulla erfarenheter.

Hoppas vi väcker ditt intresse för berättelser – och att lyssna

---

Niklas Cserhalmi museidirektör Arbetets museum
Johanna Övling projektledare Arbetets museum

Intro

humöret går som väger, Varje dag, Varje timme, Varje minut.

de enda ja kan försvinna i, är tv:n o rita.. men även där blir ja påmind... de är lika dant ut men där finns fler saker att göra, tyg som skada andra/förstöra saker för andra/ta droger så man mår bättre o kommer på andra tankar....

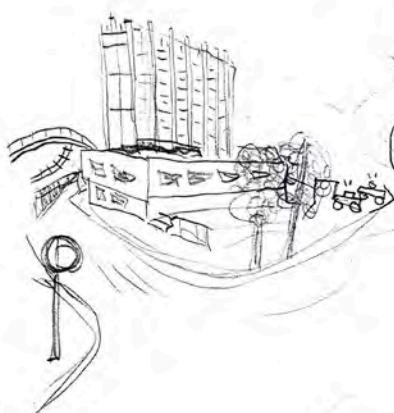
Ja vill att de ska va bra, men ja kan inte se de i

men maten e bra, o personalen e normala, framtiden

häktet
Norrköping

till skillnad från polisen som

slår o dunkar och e fett deysa i onödan många gånger..

(inte alla)...

(men många)...

(Ja vet)...

Ett av bidragen från de unga frihetsberövade, nedtecknat på häktet.

Innehåll

Unga står inför många livsval. Vad innebär det att bli frihetsberövad för den som är på väg in i vuxenvärlden? Vad har bidragit till att de befinner sig i den situationen, och vilka vägar ser de själva till ett bättre liv? Boken utgår från ett antal intagnas egna berättelser. Ett perspektiv som sällan syns och hörs. Det ger en inblick i vad som kan leda fram till att en ung människa blir inlåst på en anstalt, och kanske hur det hade gått att undvika.

Boken tar sin början i rättegångssalen, och fortsätter sedan att berätta om tiden före domen, i arrest och häkte liksom inlåsningsperioden därefter. Att försöka bryta med fortsatt kriminalitet är en vinst för både de intagna och samhället. Bokens berättelser samlades in genom samtal med unga intagna och genom ett upprop

från Arbetets museum till landets häkten och anstalter. De intagna uppmuntrades att i ord eller bild fritt berätta om sina liv och om tiden som frihetsberövade. Ett urval från dessa berättelser presenteras i boken. Fördjupande intervjuer har även gjorts med tre personer, här benämnda som Signaturen K, Andreas och Sara.

Du får även ta del av tre exempel som på olika sätt stärker unga: Anstalten Luleå som är en av Sveriges två anstalter för ungdomar, utställningen Face the Facts och projektet Skriva för förändring som vänder sig till unga på ungdomshem. Boken innehåller dessutom en del hänvisningar till forskning och utredningar, som placerar berättelserna i ett vidare sammanhang.

Intro

sid. 8-11

Innehåll sid. 10-11

Dömd

sid. 12-13

Före

sid. 14-19

Häktad

sid. 20-25

Arresten sid. 21

Häktet sid. 22-25

Inlåst

sid. 26-63

Fängelset sid. 27-33

Anstalten Luleå sid. 34-43

Utställningen sid. 48-57

Skriva för förändring sid.58-63

Efter

sid. 64-76

” Efter fem månader i isolering sattes jag i en stor rättssal med en rad okända ansikten som var riktade åt mitt håll och skulle i det tillståndet kämpa för min framtid. Jag minns att människor talade under rättegången, även jag själv, men ljudet av deras röster kan jag inte minnas. I mitt huvud är allt bara ett bildspel i slow motion idag.

” Till slut blev det rättegång, det var de värsta dagarna i mitt liv. Natten innan den fjärde rättegångsdagen. Den natten var rätt jobbig! Jag spydde, var rätt ledsen och orolig hela natten. Jag var så himla orolig för hur det skulle gå på rättegången och vilket straff jag skulle få.

Utdrag från några av ungdomarnas berättelser

Dömd

” Rättegången var det jobbaste jag har varit med om. Familjen är där och skammen är enorm. Samtidigt måste man vara koncentrerad på förhandlingen. Man träffar de personer som ska bedöma hur ens liv kommer se ut de närmaste åren, oron kan jag inte ens beskriva.

” Jag erkände allting i rättegången och tog straffet som en man. Överklaga? Det hade ändå inte gått vidare. Jag var körd. Min mamma ville inte veta av mig över huvud taget när jag dömdes till fängelse. När jag åkte in visste jag att jag ska tillbaka till samhället.

” Jag kommer in till rättssalen. På andra sidan glaset sitter många vänner men längst fram sitter min mamma, min syster och min fästmö med besvikna och ledsna ögon.

” Rättegången: Vilket skådespel är det inte! Allt ska fram, minsta snedsteg, varenda hemlighet. Här är monstret! Naket och förnedrat.

Före

Bokens berättelser visar att det finns många vägar in i ett fängelse. Vissa unga har levt kaotiska liv sedan före tonåren, med otrygga hemförhållanden och avbruten skolgång. En del har varit inlåsta – inom slutna ungdomsvård – redan innan de dömts till fängelse. Livet har cirklat runt jakt på pengar, droger, våld och adrenalinkickar. Andra beskriver sin bakgrund som ganska problemfri. Men så händer något, eller snarare en kombination av flera händelser. Oavsett vägen in i fängelse, går det sällan att peka ut en enskild orsak till att unga begår brott.

För Andreas del började det med snatteri och lite drickande när han var 13 år. Inte så dramatiskt – snatteri är ett av de vanligaste brotten bland ungdomar. En del av hans barndomsvänner var kriminella, andra var inte det, och hans familj tog bestämt avstånd från brottslighet. Han både skötte sig – och var småkriminell.

– När jag var 13 testade jag också cannabis för första gången. Vid 14–15 år snattade jag en del mindre grejer som kläder och skor. Jag ville ha saker fast jag inte alltid hade pengar, och så ville jag passa in i umgänget också. Sådär fortsatte jag, och med tiden blev det värre. Ändå gick jag klart gymnasiet och utbildade mig till platsättare, skötte min skolgång till 110 procent. Det var viktigt för mig för jag ville göra min mamma och pappa stolta, berättar Andreas.

Att han hade ett socialt liv utan brottslighet att återknyta till, betydde mycket när han bestämde sig för att bryta med kriminaliteten. Då var han 19 år och hade dömts till fängelse efter fyra månader i häkte. Andreas är inte ensam om sin historia, att kompisgänget och sug efter pengar kan leda in på brottsliga vägar. En annan ung man, som lämnat en berättelse till projektet, började umgås med kompisar som begick brott när han gått ut gymnasiet i Malmö. Han hade aldrig riktigt funderat på vad han skulle vilja arbeta med när han blev äldre. Jobsökandet gjorde att han fick tid att träffa gamla vänner, bland dem en som ägnade sig åt rån, knarkaffärer och inbrott ”och jag hängde med såklart”. Att åka fast fanns inte på kartan. Han var inte motiverad att säga nej till adrenalinkickar och snabba pengar:

”Jag tyckte om det för att jag tjänade pengar, ingen kunde övertala mig om att sluta med det. Jag var pengaberoende. Sättet jag slösade pengar på förklarade allt. Det skulle alltid vara finaste restaurangerna och dyraste Dieseljeansen. Och jag ville köpa allt till min fästmo, så när jag jobbade räckte lönen knappt två veckor”, skriver han.

En trasig skolgång är ganska vanlig bland de unga som sitter i fängelse, enligt Ingvar Ededal som är lärare på Anstalten Luleå. En ung kvinna skriver i sin berättelse att hon var bråkig och stökig i skolan, redan från lågstadiet:

”Jag hade inte en lätt uppväxt och det blev bara värre med åren och alla dumheter jag hade för mig som ungdom. Jag skötte inte skolan och hamnade i fel bransch. Började dricka tidigt, det ledde till droger, polis, rättegång, straff och fängelse. Jag visste att jag skulle få fängelsestraff förr eller senare. Domedagen kom när jag skulle ha rättegång för grov misshandel. Jag hade haft flera

rättegångar men blev aldrig dömd till fängelse, bara böter.”

När den onda cirkeln väl börjat spinna, att ha hamnat utanför skolan och inte kunna det som andra i klassen kan, ligger det nära till hands att ta till nävarna, enligt Ingvar.

– Det är en berusande känsla för en del, att känna att det här var jag i alla fall bra på. Att slåss. Kan du som vuxen se bakom den struliga fasaden, och visa att du bryr dig och tycker om barnen, så skulle mycket vara vunnet. Man kan ösa in hur mycket resurser som helst i skolan. Men om man inte sätter sig och lyssnar på dem, så spelar det ingen roll.

Att hamna utanför och inte känna tillhörighet, är en upplevelse som sätter spår och den gäller förstås inte bara förhållanden i skolan. Kriminalvårdare vid Anstalten Luleå beskriver att många av de intagna har saknat en vanlig familjevardag med föräldrar som jobbar, hushållsgöromål, att ha det mysigt ihop på fritiden – tårta när man fyller år och kärlek hemma, som en kriminalvårdare sammanfattar det.

– Jag vill bli någon.

– Hur blir man någon?

– ... nu ställde du en svår fråga.

Vad ska man bli – och inför vem eller vilka ska man ”bli någon”? Föräldrarna. Kompisarna. Sig själv. Pojkvännen. Flickvännen. Om kriminella handlingar gör att man bemöts med beundran

” Ett steg i fel riktning ledde mig in på ett spår som förändrade hela mitt liv

och respekt av människor man gillar – för att umgänget består av personer som begår brott – är risken förstås större för fortsatt brottslighet. Andra riskfaktorer för brottslighet kan enligt forskning vara brister i familjeförhållanden och skolmiljö, missbruk och svårighet med impulskontroll.

I debatten om ungdomsbrottslighet diskuteras ofta en riskfaktor i taget, men insatser som riktar in sig på flera faktorer har visat sig ge bättre effekt. Eva Dufva Hansi, chef vid Anstalten Luleå, berättar hur hon frågade en ung man med adhd som skulle lämna anstalten vad han trodde att samhället kunde ha gjort för att han inte skulle ha hamnat i fängelse. Svaret hon fick var att ”de skulle ha hjälpt min mamma att vara en bra förälder”.

– När han fick diagnosen som liten så hade hans mamma behövt stöd. Även om man har adhd så får man inte uppträda hur som helst i samhället. Och man måste ändå ha gränser för vad som är rätt och fel, vad man får göra och inte göra. Att hjälpa mamman vara en bra förälder – jag tycker att det var klokt sagt av honom, säger Eva.

På en mer övergripande samhälls nivå antas en fungerande barn- och mödravård, liksom välfärdstjänster som motverkar föräldrars utanförskap och stödjer dem i deras föräldraskap ha betydelse. Bra resurser i skola och förskola som stärker ungas anknytning till samhället,

och ett föreningsliv som är tillgängligt för unga, beskrivs också som viktigt.

En vanlig uppfattning är att kriminaliteten bland ungdomar ökar och går ner i åldrarna, men snarare visar statistiken på en minskning av brott. Unga står visserligen för en stor del av brottsligheten, men bara ett fåtal begår många brott och av grov karaktär. De flesta slutar i vuxen ålder. Den lilla andel som fortsätter med brott som vuxna, svarar för en stor del av den totala brottsligheten i samhället.

Även den som inte ligger i riskzonen för kriminalitet kan hamna fel. När Sara tog studenten såg hon ut över ett hav av glada och stolta anhöriga. Med toppbetyg i ena handen och studentmössa i den andra var hon övertygad om att hennes framtid skulle innehålla allt hon hade drömt om. Hon beskriver en uppväxt i ett idylliskt villakvarter, familj och vänner som inte hade problem med rättvisan, alkohol eller droger. Efter studenten fick hon jobb och började sedan på en universitetsutbildning. Några år senare sitter hon på anstalt, dömd till ett långt fängelsestraff.

– Ett steg i fel riktning ledde mig in på ett spår som förändrade hela mitt liv. När jag var 19 år träffade jag en kille som jag blev blixtförälskad i. Till en början var det väldigt bra mellan oss. Men steg för steg blev min frihet att göra saker allt mer begränsad. Han satte mig på prov för att se hur mycket jag var beredd att uppoffra för hans skull. Besträffade och slog mig om jag inte gjorde som han sa. Jag höll fasaden utåt och vågade inte berätta för någon hur det var ställt, jag skämdes.

När polisen grep Sara och pojkvännen var hon livrädd över att vara utan honom, ”jag kunde inte leva utan min pojkvän, i stunder gjorde det

ont att andas”. Hon och pojkvännen fick lika stränga fängelsestraff. För Sara tog det flera år att börja sätta ord på förhållandena hon levt under. Hennes mamma har fortfarande sömnlösa nätter då hon våndas över att hon inte förstod hur illa ute Sara var.

– Men ansvaret för det som hänt var inte min mammas. Jag var vuxen, jag valde. Även om jag valde fel. Och när mamma en gång frågade ”snälla, berätta, vad är det han gör med dig”, då sa jag inget. Det var för sent, det hade gått för långt.

Fördjupning

Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2011, utgiven av Brottsförebyggande rådet 2013.

Orsaker till brott bland unga och metoder att motverka kriminell utveckling, utgiven av Brottsförebyggande rådet 2009.

Personer lagförda för brott. Slutlig statistik för 2015, utgiven av Brottsförebyggande rådet 2016.

Strategiska brott bland unga på 00-talet, utgiven av Brottsförebyggande rådet 2011.

Unga och brott i Sverige. Underlagsrapport till Barns och ungas hälsa, vård och omsorg 2013, utgiven av Socialstyrelsen 2013.

Utvecklingen av slutna ungdomsvård 1999–2014, utgiven av Brottsförebyggande rådet 2015.

Mer om unga i fängelse

- I Sverige infaller straffmyndighet vid 15 års ålder. Den som är under 18 år och har begått ett allvarligare brott döms nästan uteslutande till slutna ungdomsvård i SiS regi (Statens institutionsstyrelse) istället för fängelse. Av de dömda är de allra flesta pojkar och den genomsnittliga strafftiden är nio månader. De vanligaste brotten i domar till slutna ungdomsvård är rån, grov misshandel, sexualbrott, mord eller dråp.
- Unga i åldern 15 till 20 år utgör ungefär åtta procent av den straffbara befolkningen i Sverige, men står för omkring 18 procent av samtliga domar. Pojkar och unga män utgör majoriteten.
- Brottsförebyggande rådets undersökning bland niondeklassare från 2011 visar att omkring 37 procent av flickorna och 41 procent av pojkarna hade utsatts för någon form av brott (stöld, våld eller hot).
- Kriminalvården är en statlig myndighet som tillsammans med polis, åklagare och domstolar arbetar för att minska brottsligheten och öka tryggheten i samhället. Myndighetens vision ”Bättre ut” syftar till att straffet ska påverka den dömda i en positiv riktning.

Häktad

” Jag kollade in ett och samma klotter på väggen i minst åtta till tolv timmar om dagen

Arresten

”De 96 timmarna i arresten kändes som en evighet”, skriver signaturen Fri till fängelse. Från ett liv med fart och pengar, kraschlandar han i en cell på en hård madrass som påminner om den stora madrassen i skolans gymnastiksal, fast tunnare.

”Innan jag blev tagen så kände jag mig som oslagbar och att livet var sjukt gött med massa cash som rullade in, fester, VIP, cola. Livet lekte helt enkelt. Men till slut blev jag nergolad och vid gömstället så väntade åtta civiler med dragna pistoler och två polisbilar och en piket i bakhåll. Vi fick fett med stryk och sedan blev det arresten.”

Oro, rastlöshet och ånger kryper i kroppen, paniken griper tag. Vad ska hända och hur blir det i häktet och fängelset, hur länge ska man sitta inlåst? Kommer familj och vänner att vilja träffa en igen? Det är snusfläckar, spyfläckar, klotter och äckliga lukter. Andra som skriker och bankar på nätterna. Plitar och poliser är otrevliga, berättar signaturen Vargen i en bok om hans tid som frihetsberövad:

”Sängen var gul och stod längst in i högra hörnet, skithård. En liten lucka i golvet fanns om man skulle pissa eller spy. För ibland när man tryckte på knappen till vakten så kunde det ta väldigt lång tid innan celldörren öppnades. Fyra vita och grå väggar med klotter överallt. Taket var vitt, golvet var också vitt. Jag kollade in ett och samma klotter på väggen i minst åtta till tolv timmar om dagen. Efter tre dagar blev jag dum i huvudet”, skriver han.

Häktet

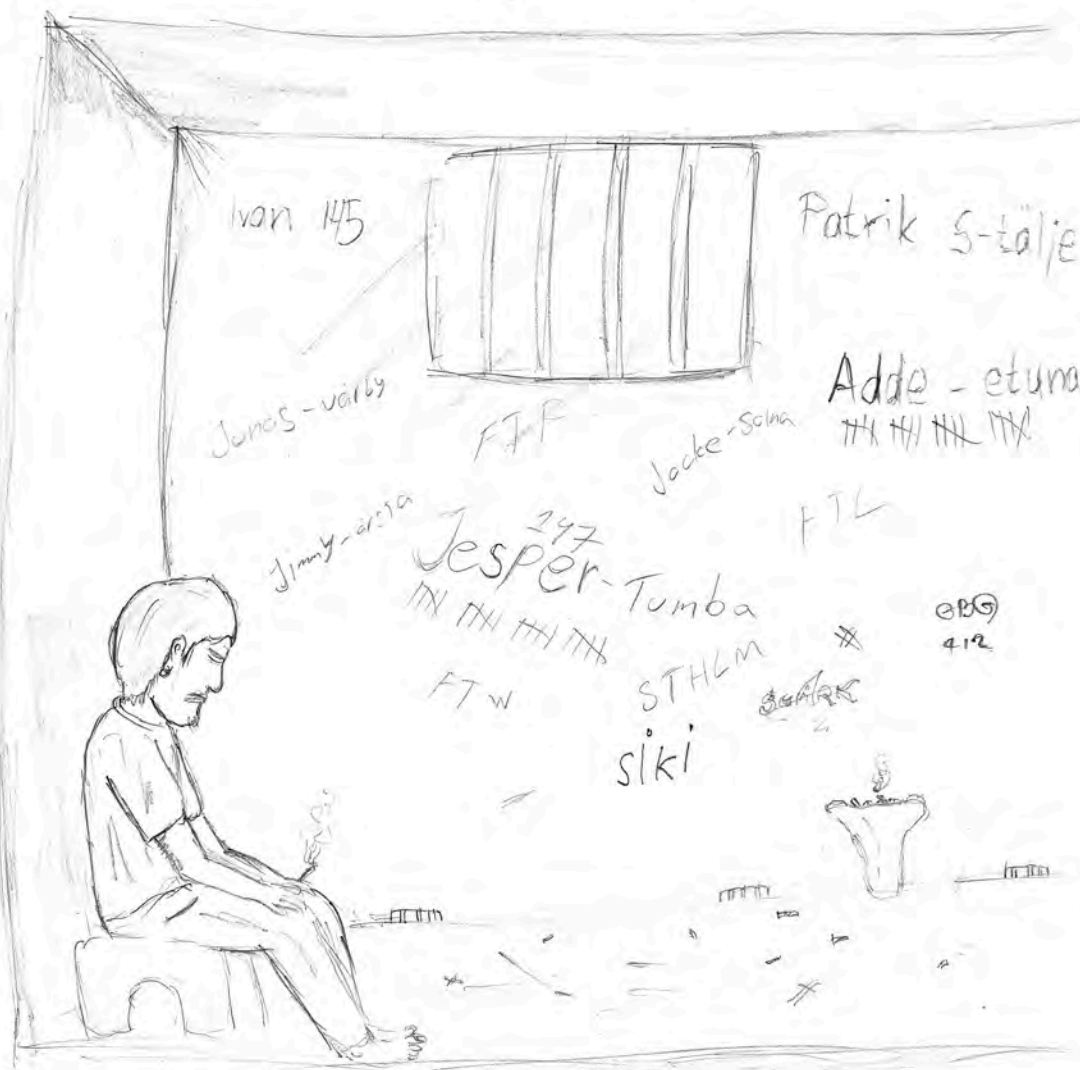
Gripna och anhållna personer placeras ofta i polisarrest, i avvaktan på domstolens beslut om häktning. Personen får anhållas om det är av stor vikt för utredningen. Om en person är misstänkt för ett brott kan en domstol sedan bestämma att hen ska vara frihetsberövad i häkte fram till rättegången och därefter i väntan på dom. Varje år häktas omkring tusen personer som är yngre än 21 år, varav ungefär hälften är häktade i mer än 30 dagar. En majoritet av de unga som häktas har någon form av restriktioner under häktestiden. Det kan innebära att de inte får träffa andra intagna eller ta emot besök, telefonsamtal eller brev. Restriktioner införs om det finns misstankar om att den häktades kontakt med omvärlden kan försvåra utredningen.

”Den första tiden i häktet låg jag mest i sängen och grät hysteriskt tills jag i princip slutade känna något. Sen somnade jag, för att återigen vakna upp i ren panik, gråtande och svettig över hela kroppen”, skriver Sara i sin berättelse. Under de fem månader hon satt på häktet med

fulla restriktioner var hennes liv begränsat till ett rum med en säng, och sängkläder märkta med Kriminalvårdens logga. Mossgröna kläder, tre nummer för stora. Ingen mobil, dator, tv, radio, klocka, tidningar. Genom personalens fotsteg och ljudet från deras nycklar gick det att förstå på ett ungefär vad klockan var, och när det var dags för frukost, lunch och middag. Då och då rycktes celdörren upp: Visitering. Hon fick lämna rummet, klä av sig framför okända människor. Rummet genomsöktes och vändes upp och ner. Väl tillbaka var det bara att börja ställa i ordning allt igen:

”Jag satt i total isolering med undantag för de få minuter då jag träffade väktarna i samband med måltiderna. Jag gick från ett normalt liv med mobil och dator, där frihet inte är något man reflekterar över, man klär sig i valfria kläder, träffar vänner och anhöriga som man vill, kan sova i sin egen säng, öppna dörren och gå ut – till att bara få andas själv. Resten var det någon annan som bestämde”, skriver hon.

Rastgården häkte

Minne av häktestiden, illustrerat av en ungdom intagen på anstalt.

Den som är instängd och berövad mänsklig kontakt mer än 22 timmar per dygn räknas som isolerad. Isolering kan enligt FN:s specialrapportör mot tortyr likställas med grym, omänsklig, förnedrande behandling eller tortyr. Sverige har upprepade gånger fått kritik, bland annat från Europarådets tortyrkommitté för att den tid de häktade har restriktioner är alltför lång och för att restriktioner mot unga tillämpas alltför ofta. En studie från det danska institutet för

mänskliga rättigheter har granskat tidigare forskning som undersökt hur skador uppkommer vid isolering på häkten och fängelser. Resultatet visar att såväl kort som lång tid av isolering kan ge upphov till sömnsvårigheter, rubbning i tankemönstret, ångest, hallucinationer, depression och förvirring. Även Kriminalvårdens egen undersökning *Psykisk hälsa hos häktade med restriktioner* pekar på att häktning med restriktioner utgör en betydande risk för psykisk ohälsa.

Vargens egna ord om häktet

”De två första veckorna i häktet låg jag och tänkte på hur jag skulle kunna ta livet av mig på mest smärtfria sätt, för jag pallade verkligen inget mer! Jag fick inte ha någonting på rummet som skulle kunna göra mig själv illa. Papperslakan och en brun kudde med knappt något ludd i. Kanske vi häktade fick papperslakan för att man inte skulle kunna hänga sig. Täcket var också gjort av papper. Jag fick inga pennor

heller! För de kunde vara ’farliga’ för mig och det stämde. Tänk er själva att poliserna säger till er varje dag i flera veckor ’din familj, släkt och dina närmaste vänner hatar dig och de kommer aldrig mer vilja ha kontakt med dig’. Skulle inte du bli ganska ledsen och tro på dem till slut? Jag fick inga brev av familjen eller någon annan. Men jag fick inte ens ta emot brev! Det sa de inte till mig.”

” De två första veckorna i häktet låg jag och tänkte på hur jag skulle kunna ta livet av mig på mest smärtfria sätt

Kriminalvårdens satsning för att minska antalet timmar i isolering och ge häktetiden mer innehåll, har hittills gett klen result. I Brottsförebyggande rådets undersökning från 2015, som bygger på svar från unga vid landets häkten, svarade över två tredjedelar att de inte fått träffa andra intagna eller häktespersonal minst två timmar per dag. Lika stor andel uppgav att de inte fått kontakt med psykolog, personal från socialtjänsten eller en frivilligorganisation, som de velat ha.

Men den här bokens berättelser ger också andra bilder av tiden i häktet. Att leva ett liv med snabba pengar, ständiga adrenalinpåslag, och att hela tiden vara på sin vakt är en fysisk och psykisk stress. Andreas beskriver att han slappnade av under de fyra månader han satt häktad med restriktioner.

– Jag kände att ”vad ska jag göra

nu, då?” Jag satte upp rutiner som styrdes av det som var på teve, två avsnitt av Jims värld, sen frukost, sen Malou. Några armhävningar. Promenad. Jag la mig tidigt, vid 7–8-tiden på kvällen.

Förslag för hur tiden i häkte och med restriktioner kan bli kortare har lagts fram i en statlig utredning.

Fördjupning

Desto bättre du sköter dig, desto snabbare kommer du ut!, av signaturen Vargen utgiven av Arbetets museum 2015.

Psykisk hälsa hos häktade med restriktioner, utgiven av Kriminalvården 2011.

The effects of solitary confinement on prison inmates: A brief history and review of the literature, publicerad i tidskriften Crime and Justice 2006.

Unga i häkte. De intagnas uppfattning av de insatser som vidtagits för att förbättra situationen för unga i häkte, utgiven av Brottsförebyggande rådet 2015.

Inlåst

Fängelset

Fängelsevardagen är timmar, dagar, månader och år som ska fyllas med kontroller, programverksamhet, studier, individuella samtal, urinprov, arbete, träning – och inläsning.

Signaturen Fri till fängelse längtar bara till frigivningen: ”Det är sjukt svårt att förklara hur det känns att bli av med friheten. Dina ord spelar ingen roll och du kan inget göra åt saken och står du pall så bestraffas du. Du har ingen fri vilja här inne, du kan inte göra ett skit och vakter gör som de vill med dig. Allt på utsidan kommer du att sakna och minst en gång i timmen kommer du att önska att du var fri! Andra fångar testar dig och ger du vika så äter de

Illustration från en av ungdomarna i projektet.

upp dig. Ibland, om du ändå står på dig så slår de dig istället. Man måste förtjäna sin respekt och lojalitet gentemot dem. Pratar du för mycket med vakterna ligger du illa till. Det enda som omger dig är negativt, oro och stress, en stark längtan efter frihet och ständig panik över att vara instängd. Nu efter åtta månader känns det knappt som om något har betydelse.”

Även den som vetat med sig att livet som kriminell skulle sluta i fängelse förr eller senare, kan undra ”hur ska jag klara att avtjäna detta straff?”, som en ung kvinna dömd för grov misshandel frågar sig. För andra har tanken på ett fängelsestraff varit helt främmande. Sara beskriver hur hennes föräldrar förberett henne inför situationer de trodde att hon skulle stå inför som vuxen – men inte hur man klarar ett långt fängelsestraff.

– När jag stod där alldeles ensam och skulle ta mitt första kliv in i fängelsevärlden var jag stel av skräck. Jag hade ingen aning om hur det såg ut eller fungerade, mer än det som jag hade sett på teve. Jag önskade att det fanns en manual för hur man skulle bete sig. De andra var tuffare och mer självständiga än jag.

Sara fick höra att hon alltid skulle låsa sitt rum, så att ingen av de andra intagna skulle gömma knark där.

– En gång glömde jag att låsa och så såg jag en tjej gå ut från mitt rum. Det blev visitation och narkotikahundarna markerade mitt rum, även om det inte fanns något där. Jag blev hysterisk. Efter det vågade jag inte lämna mitt rum, jag blev hotad och satt under konstant bevakning tills de flyttade mig till en annan avdelning där det är lugnare och där kvinnor som har barn sitter.

På anstalter för kvinnor är det blandade åldrar,

det finns inga särskilda ungdomsfängelser. Sara säger att hon försöker undvika onödiga konflikter genom att vara sig själv och vara ärlig och att hon inte är rädd längre, ”rädslan begränsar mig inte längre och erfarenheterna har gjort mig starkare”.

– Det är en högre koncentration av kvinnor härinne som har svårt att styra sin impulsivitet, de tänder till och blir arga snabbt. Men annars är det samma mänskliga känslor här som på en arbetsplats – avundsjuka, svartsjuka. Ryktes-spridning. Vi har självförvaltning på min avdelning så vi planerar matinköp och lagar mat själva, då måste man kunna samarbeta. Jo, jag har fått vänner här också, kvinnor som har ungefär samma bakgrund som jag.

Den som är intagen behöver anpassa sig till den nya situationen, ”lära sig sitta i fängelse” och samtidigt lära sig att *inte* sitta i fängelse. Fortsatt kriminalitet skapar lidande för fler brottsoffer och ytterligare tid på anstalt för förövaren. ”Hur kunde jag vara så jävla dum!? Inte bara en gång, utan nu för andra gången” utbrister signaturen Lex i sin berättelse. Efter bara åtta dagar med skyddstillsyn har han begått ett rån. Han hade lovat sig själv och alla i sin närhet att det var första och sista gången han stod som tilltalad och dömd:

”Åtta dagar tog det tills jag, liksom sist, var hög som ett hus, och jag begick likadant som då ett rån. Enda skillnaden var att jag denna gång flaxade runt med en yxa. Att jag denna gång skrämde livet ur fler personer än vad jag gjort första gången. Men det var precis lika dumt.”

Lex är tillbaka i samma cell som för tre månader sen; lika inlåst, avskärmad, avtrubbad som man bara kan bli genom att vara isolerad månad efter månad. Nu hoppas han att han ska

PANIK

FRIHET

HUR KUNDE JAG VARA SÅ DUM?

ORO
ORO ORO

FRIHET

TID

FRIHET

5/1

KG

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

?

”Måste sluta spela roulette med livet som insats

få hjälp i sitt krig mot heroinet. ”Måste sluta spela roulette med livet som insats. Den framtid med fru, barn och villa som jag vill ha, kommer aldrig att bli om jag ska leva med heroinet som min största kärlek”, skriver han i sin berättelse.

Drygt en tredjedel av de unga fängelsedömda återfaller i brott inom tre år efter avtjänat straff eller påbörjad frivårdspåföljd, det vill säga när en del av straffet avtjänas utanför fängelset till exempel genom samhällstjänst eller skyddstillsyn. Forskningen pekar på ett antal faktorer som kan ge ökad risk för återfall i brott, såsom att ha börjat begå brott tidigt i livet. Socialt utanförskap, avsaknad av avgångsbetyg från grundskolan och pågående missbruk är exempel på andra omständigheter som kan ha betydelse.

Anders Lantto, som är kriminalvårdare på Anstalten Luleå beskriver hur han i början blev besviken när den som släppts från fängelse var tillbaka bakom lås och bom i häktet efter mindre än en månad.

– Men nu har jag varit med om det så många gånger att jag tänker att – ja, något kanske han har lärt sig. Nästa gång har han hunnit lite längre i förändringsprocessen. Man får inte tappa tron. Ingen vill vara inlåst, vara missbrukare och

jagas av polisen. Det finns anledningar till varför det blir så. Det är lätt att döma och vara besserwisser, men det är ju deras verklighet, det är det som är så tragiskt.

” Man får inte tappa tron. Ingen vill vara inlåst, vara missbrukare och jagas av polisen

Mer än hälften av de unga som döms till fängelse har problem med missbruk av alkohol eller narkotika. På de flesta fängelser finns programverksamhet för missbrukare. Det finns också program som är inriktade på våldsproblematik och på att förebygga återfall. Programmen har olika längd – en månad upp till ett halvår – och består av samtal och övningar som ska hjälpa deltagarna att hantera risksituationer. Pulsprogrammet (Problemlösning-Umgänge-Livsmål-Självkontroll) är särskilt utformat för unga våldsamma män och handlar om hur man är i relation till andra och hur man löser problem. Programmet utförs både i grupp och individuellt. Tanken är att de intagna ska få hjälp att inte återfalla i brott.

Kriminalvårdens huvudkontor bestämmer vilka behandlingsprogram som anstalterna ska arbeta med. Det finns utvärderingar som visar på positiva effekter av program för minskningen av återfall i till exempel brott och missbruk. Men en förutsättning för programverksamheten är, enligt Kriminalvården, att deltagarna verkligen vill förändra sitt beteende och sitt sätt att tänka.

En av de som bidragit till den här boken har egna upplevelser av programmen och att de kanske inte passar alla: ”De enda som går dit är de som tvingas gå för att få permissioner. De som missköter sig och behöver programmen får inga permissioner och har ingen anledning att medverka i programmen. Men

” Jag har suttit inne ganska många år nu och jag känner mig tryggare här inne än därute

det ser bra ut på pappret i vilket fall, och det är väl meningen? Jag skulle aldrig kalla detta för vård, enbart förvaring.”

Ungdomarna har suttit häktade, i många fall isolerade i månader innan de kommer till anstalten. Att de befinner sig i en livskris, framgår tydligt av berättelserna. Den unge man som tvivlar på programmets effekt och tycker att han bara blir förvarad, skriver att ”det finns dagar när man är totalt ensam och med bara kriminella personer att umgås med. Då tänker man att man ska ge upp. Att man inte vill tillbaks till samhället. Samhället hatar mig och jag hatar samhället. Samhället vill inte ha med mig att göra, jag är så fördjävlig att samhället betalar flera tusen kronor per dygn för att hålla mig borta. Jag förstår att folk har svårt att stå emot de tankarna för här inne känns de ganska logiska”.

Daniel Palmgren, kriminalvårdare på Anstalten Luleå, understryker att den som har brutit med familjen och i stället hittat trygghet i gängrelaterade grupper behöver hjälp att bygga ihop nätverket bakåt, med trygga personer i deras liv. Ibland saknas de personerna. I en berättelse från ett ungdomshem sitter signaturen Dejan i sin cell och funderar på alla som har en nära vuxen:

”Behandlingspersonal som jobbar med mig säger att det är viktigt att jag släpper min före

detta gängidentitet. Visst, det skulle jag göra om jag fick hjälp med att hitta en vuxenrelation på utsidan som ringer och kanske även kommer och hälsar på mig. Att ha någon som bryr sig är otroligt viktigt, i alla fall för mig. Jag tror någonsans att alla människor behöver någon som älskar dem.”

Flera kriminalvårdare på Anstalten Luleå beskriver hur fängelset kan vara mer av en räddning än ett straff, för de som inte har någon trygghet med sig hemifrån. ”Mitt straff är inte att sitta i fängelse, mitt straff är att *inte* få sitta i fängelse. Jag har suttit inne ganska många år nu och jag känner mig tryggare här inne än därute. Så hoppas att jag får vara ’hemma’ riktigt länge nu”, som en av de intagna uttrycker det i sin text.

Att förbereda sig för livet utanför murarna, är en lång process som börjar i fängelset.

Mer om unga i fängelse

- Antalet personer som döms till fängelse, som intagits i åldern 15 till 20 år, varierar från år till år. 2015 var antalet 456, varav 14 kvinnor.
- Den vanligaste strafflängden för unga är upp till sex månader och vanliga huvudbrott som leder till fängelsedom är rån, stöld och våldsbrott.
- Ungdomsrabatt innebär att den som är under 21 år när brottet begås får en kortare strafftid. Det är vanligt att straffet för en 18-åring blir hälften så långt som för den som är över 21. Ett tungt vägande skäl till att unga döms mildare, är att ett långt straff kan göra det svårare att anpassa sig tillbaka till samhället.
- Det finns ett 90-tal ungdomsplatser för unga män som är under 21 år när de döms. Platserna finns på ungdomsavdelningar och på ungdomsanstalterna Luleå och Haparanda. Där är sysselsättning och behandling särskilt utformad för unga män.
- Det finns sex fängelser för kvinnor i Sverige, men inga särskilda ungdomsplatser. Antalet unga kvinnor i fängelse är litet.

Vardagar	Helger
07:30 Upplåsning	07:30 Upplåsning
08:05-08:15 Promenad	11:00-11:30 Promenad
08:30-11:45 Arbete	12:00 Lunch
12:00-12:20 Lunch	12:40-12:50 Promenad
12:20-12:30 Promenad	16:00 Middag
12:30-15:45 Arbete	17:00-17:30 Promenad
16:00-17:00 Middag	19:00-19:15 Inläsning på benet*
17:00-18:00 Promenad	19:15 Inläsning i cellen
19:00-19:15 Inläsning på benet*	
19:15 Inläsning i cellen	

*på avdelningen

Så här kan vardagslivet bakom grindarna se ut, nedtecknat av signaturen Fri till fängelse.

Fördjupning

Behandlingsprogrammet Brott-Brytet. Utvärdering av återfall i ny brottslighet för programdeltagare för åren 2003–2006, utgiven av Kriminalvården 2009.

KOS 2015. Kriminalvård och statistik, utgiven av Kriminalvården 2016.

Kriminalvårdens webbsida: www.kriminalvarden.se samt Brottsförebyggande rådets webbsida: www.bra.se med deras faktabank Brottssrummet som finns på www.brottsrummet.se.

Återfall i brott. Mönster i risken för återfall bland lagförda personer, utgiven av Brottsförebyggande rådet 2012.

Anstalten Luleå

Litet och tryggt. Avslappnat. Välordnade och fina rum där det luktar tvättmedel och fräscht. Ord man kanske inte brukar koppla ihop med ett fängelse, men de har använts av intagna och besökare för att beskriva anstalten i Luleå. Det är en av två anstalter i landet för ungdomar.

Andreas berättar att när han klev in på Anstalten Luleå var han lite nervös, visste inte vad han skulle möta. Han hade taggarna ut, vem ska tjafsas med honom nu? Vem ska han klippa till nu?

– Nervositeten lade sig efter ett par dagar när jag kollat de andra intagna och sett vad de gjorde. Är man sig själv så får man respekt. Det jag hade hört om anstalter är att man inte ska prata med plitarna. Det är vi-mot-dem. Jag förstod från mina vänner på andra anstalter att där kunde det vara svårare både att ha kontakt med personal och att få hjälp av dem. Att personalen betraktade de intagna som kriminella svin.

Men i Luleå var personalen runt dem hela tiden. Andreas berättar hur de kunde ha samtal och fråga om hjälp. Det hjälpte honom att prata om saker som han inte tänkt på innan, det fick honom att öppna sina sinnen och se saker från olika perspektiv.

– Att tänka på mina brottsoffer. Jag hade varit i samma situation som dem, jag har också varit brottsoffer. Så när jag gick emot de här människorna visste jag vad de kände.

Andreas var intagen på Anstalten Luleå under tolv månader, som är en vanlig strafflängd för unga fängelse-dömda i Sverige. I Luleå finns plats för nio män som är mellan 18 och 21 år*. De flesta har dömts för brott som stölder, misshandel och andra våldsbrott, och narkotikabrott. Det är vanligt med flera olika åtalpunkter.

Personalgruppen har jobbat länge tillsammans och har varierad bakgrund – förskollärare, lantmätare, radio-pratare. Att det finns många vägar in i ett fängelse gäller alltså inte bara ungdomarna utan även de som tar personalingången på Anstalten Luleå. De arbetar tätt tillsammans, nära de

intagna och vittnar om att det är en trevlig arbetsplats. De är olika, men har en gemensam drivkraft som de återkommer till i intervjuerna. Hur de på bästa sätt kan hjälpa och påverka de intagna.

– Vårt viktigaste uppdrag är att fånga – vad vill du göra? Vad skulle du vilja göra med ditt liv och vad vill du bli? Hitta något litet och bygga vidare på det, säger Eva Dufva Hansi som är chef på anstalten.

– Frihetsberövandet är straffet. Vi försöker göra det så drägligt som möjligt för ungdomarna under de förutsättningar vi har. Det är lite komiskt när man säger att vi önskar att du hade varit här längre. På den här korta tiden kommer vi inte hinna göra så mycket med dig tyvärr, säger Anders Lantto, kriminalvårdare.

” Jag hade varit i samma situation som dem – jag har också varit brottsoffer

*Skrivs någon in innan den fyller 21 räknas denne som ung under hela verkställigheten, fram till 24-årsdagen.

”Det är lite komiskt när man säger att vi önskar att du hade varit här längre

Att människor som har begått brott blir inlåsta och får möjlighet att byta idéer med varandra innan de släpps ut igen, innebär en risk för att Kriminalvården är med och reproducerar kriminalitet. På Anstalten Luleå försöker man motverka det genom att personalen hela tiden finns nära de intagna. Då minskar utrymmet att sitta och skryta om sina brott eller lära upp varandra.

– Det är alltid någon i gruppen som försöker ta en ledarroll. Vi kan försöka kontrollera det från vår sida genom att vara kring de intagna och styra bort – prata bort – från de här tendenserna så att den som försöker ta ledarroll inte får luft för att bygga upp en fasad och få med sig de andra, säger kriminalvårdaren Daniel Palmgren.

Den som blir ledare, hamnar högst upp i pyramiden, kan utnyttja de andra. Få extra telefonkort, ta de andras nyckelpengar och köpa godis för. Ingvar Ededal, som är lärare på

Anstalten Luleå, säger att det hänt en handfull gånger under de tio år han jobbat på anstalten att det kommer intagna som sitter fast i kriminella nätverk eller gängbildningar.

– Man kan nästan se på deras blick när de kommer in ”här är jag kung om fem minuter” och de andra är bara mjukisar. För en kille tog det två timmar från att han kom till att han försökte pressa ut pengar från en kille, när den här killen vägrade så gav han honom en örfil. Men händer det, då omplaceras de till andra anstalter. Annars skulle de sabotera hela gruppen, säger Ingvar.

På anstalten lagar man mat tillsammans, tränar ihop, sitter i soffan framför teven. Personalen strävar efter att vara vuxna positiva förebilder som har ett vårdat språk, visar vad som är ett bra sätt att tilltala varandra och att ge kritik eller uttrycka sitt missnöje.

– Du når människor genom att vara med dem, säger kriminalvårdaren Anna Andersson som har särskilt ansvar för aktiviteterna på anstalten.

– När man steker pannkakor och är ensam med en klient kan man prata om – hur var det när du var liten, vad var din favoriträtt? Man får höra om mormor och hur hon var. Men många har inte upplevt att någon har brytt sig. De kan ha fått lära sig som femåringar att om jag inte slår först eller sticker, så får jag stryk. Det berör så otroligt mycket när man märker hur trasig insidan hos dem kan vara. Den är ganska svår att se, det som syns utåt är att de är otroligt utåtagerande eller begår våldsbrott.

Att släppa en kriminalvårdare in på livet, kan sitta långt inne för den som vant sig vid att hålla allt för sig själv. Det kan också vara störande för

de som är på uppåtgående i sin kriminella karriär att prata om andra saker än brott. Men det fungerar oftast bra, menar personalen på anstalten. En nära och tajt relation till de intagna gör att personalen kan läsa av stämningsslägen och på så sätt förebygga incidenter. Det ger också ett bättre arbetsklimat. En kraftig åtskillnad och distans kan annars skapa en ond cirkel, vi-mot-dom, de intagna avhumaniserar personalen som i sin tur föraktar de intagna.

– Jag tror det kan vara lite jobbigt för killarna att ”en i blåskjorta” ska sitta med dem på deras fritid och nästa gång stå och säga vad de ska göra. Men vi vill ha de här relationerna med killarna och vara med dem. *Jag* vill vara med dem hela tiden, jag tycker att det är jättekul, säger Anna.

På Anstalten Luleå anstränger sig personalen för att vara uppmärksam, att bry sig och att vara personliga, men drar ofta en gräns vid det privata.

– Har man det jobbigt i relation till sina barn hemma, till exempel, är det inte bra om det kommer ut. En svag punkt, något som berör en, kan utnyttjas och användas emot en, säger en av kriminalvårdarna.

Anstalten Luleå

Foto: Kriminalvården

” Kunskaper öppnar andra vägar och motverkar kriminella tankar

Läraren på en anstalt har inte övervakningsansvar, tar inte urinprover, stänger dörrar eller låser upp. Däremot kan läraren öppna dörrar, mer bildligt talat, för de intagna. Att använda fängelsetiden för att studera och sedan få ett arbete, stärker de sociala banden till samhället. Det minskar intresset för att begå brott.

– Kunskaper öppnar andra vägar och motverkar kriminella tankar, säger Ingvar Ededal. Han är en av de omkring 140 lärare som finns på olika anstalter i landet och säger utan omsvep att han har Sveriges bästa lärarjobb. På andra anstalter kan det vara kö till studieplatser, men i Luleå är målet att alla ska studera. Eftersom det inte är så många intagna räcker Ingvars tid till för att hålla dem som vill i studier och samtidigt försöka motivera de som inte är intresserade eller har svårt att fokusera. De flesta – men inte alla – intagna har brutit med studierna redan i grundskolan och saknar baskunskaper i det mesta, och det påverkar deras tänkande och världsuppfattning.

– Men jag har inte haft en enda kille här, som inte har velat studera. Det gäller bara att göra det olikt den skola de lämnade, så att de slipper negativa referenser eller tankar kring det.

Här bygger undervisningen på elevernas frågor, och den sker inte i ett traditionellt klassrum. Ingvars idé är att den som behöver hjälp med en fråga ska kunna gå, tillsammans med honom, till närmaste whiteboard som finns på olika platser i lokalen, och där börjar samtalet. Det enskilda mötet är viktigt, menar Ingvar. När de intagna samlas i grupp, går de in i sina roller – ledaren, underdoggen, den som är längst ner i hierarkin – och då får läraren prata med deras roller i stället för att möta deras många frågor. De kan handla om allt från ekonomi, världsläget, kronofogden, historia och konspirationer till Gud och big bang.

”Bara för att man är bedömd, stämplad av omgivningen och satt i en taskig situation så betyder det inte att ‘det här är jag’

– Får man en fråga av killarna då har man fått en gåva av dem som det gäller att förvalta. Har man respekterat deras frågor och försökt svara så får man fler frågor. Alla människor har en fråga. Kanske har de fått höra att deras frågor är dumma, de har slutat ställa dem.

Men vill de prata om cannabis eller att kriminalitet skulle vara eftersträvansvärt, då svarar inte Ingvar. Han vill inte ge det tid. Vill de däremot prata om att bryta med kriminalitet eller hur de ska göra för att sluta med droger – då är det frågor som Ingvar kan jobba med.

– Det finns inte en kille som varit här som jag inte har känt för och tyckt om. Jag är övertygad om att de skulle välja bort det kriminella om de fick en annan möjlighet. Okunskap gör att de inte alltid förstår sammanhangen, inte ser den skada de gör, vilken deras egen framtid kan vara eller hur små chanser man har att bli den här miljonären som man tror att man ska bli.

Ingvar läser inte de intagnas akter. Han vill inte veta vad de har gjort. Om det är svåra och grymma handlingar skulle det färga hans syn på eleverna och då kan han inte undervisa, anser han. Han bär själv med sig såväl goda som dåliga erfarenheter från skolan. Han sattes i en klass med andra stökiga elever, men fick i fjärde klass en lärare som lyssnade och var medmänsklig. Hon blev hjälten i hans liv.

– Hon förstod att människor kan bli något, om man vågar tro på det. För mig är det en insikt att killarna jag möter här, de kan också lyckas. Bara för att man är bedömd, stämplad av omgivningen och satt i en taskig situation så betyder det inte att ”det här är jag”. Ger man energi, och verkligen satsar på killarna så ger de tillbaka.

Foto: Henrik Hvid

Ingvar

” Det gäller att prata om brottet och samtidigt se personen, utan att döma och värdera

De strukturerade aktiviteterna på anstalten består av olika program och fysiska aktiviteter. Det är lagövningar som fotboll och hockey men även spinning, yoga och avslappning. Det hjälper för att hantera den stress som det innebär att vara kring samma människor hela tiden, och att vara inlåst. Anstalten har också ett förmånssystem som innebär att de intagna kan få polletter utifrån hur bra de skött sig. Det stäms av varje vecka, i individuella samtal. De kan sedan välja att köpa saker för polletterna eller spara dem. Den som skött sig den första tiden på anstalten kan till exempel få en uppgradering av sitt rum – gardiner, matta, blomma och en x-box. Förmånssystem är inte vanligt på anstalter, men både personal och intagna tycker att det fungerar bra och att det bidrar till motivation.

Att främja motivation och beteendeförändring är syftet med de ”motiverande samtalen”, som är en viktig del i arbetet på anstalten. De intagna ska få hjälp att själva formulera sig för att förstå sina problem och hitta egna argument för förändring. Samtalstekniken går ut på att ställa öppna frågor

för att få människor att berätta med egna ord om vad som har gjort att de sitter i fängelse, hur det kan undvikas i framtiden.

– Man lyssnar, reflekterar över det som sägs och leder samtalet framåt. Det gäller att prata om brottet och samtidigt *se* personen, utan att döma och värdera. Domstolen har dömt. Det märks direkt om man går på för hårt – då kommer försvarstalet – för droger, en kriminell livsstil. Då är det bara att backa bandet och ta ner pek fingret. Få dem att inte sluta sig, känna sig dåliga. Man får söka beröringspunkter via intressen, till exempel. Har man inte den lilla terapeutiska alliansen, då är det kört. Man försöker lotsa till frågor som ”hur ser ditt liv ut idag, hur skulle du vilja leva ditt liv? Vad ska vi göra för att du ska nå de målen?”, säger Anders Lantto.

I samtalen tar personalen upp hur brottsoffret kan ha upplevt situationen.

– Men många av de intagna är så vana vid våld, att folk pucklar på varandra, så de ser det ofta från ett annat perspektiv, säger Eva Dufva Hansi.

Cellen. Illustrerad av en ungdom intagen på anstalt.

”Samtidigt som jag låser in dem, ska jag försöka hjälpa dem.” Den paradoxen i tvångsvård har personalen att hantera.

– Vi letar i deras fickor, tvingar dem att pinka i små muggar, hindrar dem från att avvika – och ska samtidigt prata om deras vilja och motivation att förändra sitt liv, relationerna med deras anhöriga, hur var det när de var små. De ska öppna sig ganska mycket. Man måste förstå att de tycker det är jobbigt, så vi ska vara ödmjuka inför vår uppgift och förmedla värme, säger Anders.

Ungdomsbrottslighet är ett gruppfenomen, i stor utsträckning. Att vara i en ålder då man söker sin identitet är vanligtvis förknippat med osäkerhet. Då kan det som är annorlunda ses som ett hot. Den som känner sig trygg har inte samma rädsla för det ”annorlunda”. Det finns gott om studier som visar hur pojkar blir maskulina i grupp. Det som ger status i gruppen är att vara till exempel tuff, stark och vältränad, och att nedvärdera tjejer. Bög är ett skällsord för att

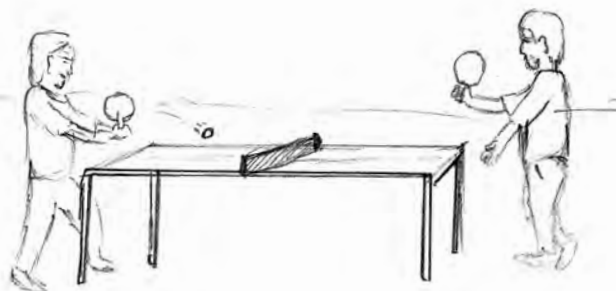
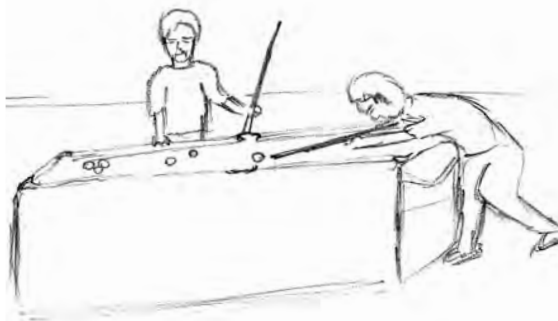
det är definitionen av att vara omanlig. De värderingarna präglar gruppen. På tu man hand ges utrymme för andra värderingar.

Attityden till homosexualitet är inte precis välkomnande på en anstalt, ”men den skiljer sig inte så mycket från jargongen på en byggarbetsplats”, säger en av de intagna.

– När jag hör att det pratas nedvärderande om homosexuella eller kvinnor, tar jag den diskussionen på en rimlig nivå. Om jag som stor stark man vågar prata om såna saker och känner mig trygg i det, så kan det ta udden av det lite grann, säger Anders.

På anstalten i Luleå arbetar man individuellt med ungdomarna med de här frågorna. Ingen vill förlora ansiktet inför andra, särskilt inte den som har behov av att hålla fasaden uppe på grund av osäkerhet.

Tydliga rutiner är en trygghet för den som har adhd eller svårt med impuls kontrollen. De flesta intagna på Anstalten Luleå har antingen utretts

Fritid i fängelset. Illustration från en av ungdomarna i projektet.

för adhd tidigare eller fått diagnosen på anstalten. Representanter från Riksförbundet Attention, en intresseorganisation för personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, är ofta ute på anstalterna för att på olika sätt stötta intagna med adhd. Anstaltens sätt att organisera verksamheten kan också underlätta, exempelvis genom att kombinera en timmes studier med fysisk aktivitet för den som har svårt att sitta still i mer än en timme. De intagna får också lära sig att hantera sin funktionsnedsättning – genom agerande och/eller medicinering – för att få en bättre fungerande vardag. Det blir lättare att koncentrera sig och hålla sig vaken och ta itu med studier som man inte klarat i skolan. Då blir det lättare att få jobb.

– Även om man har adhd så är man en individ, säger Susann Söderström, kriminalvårdare på Anstalten Luleå med särskilt ansvar för adhd-utredningarna. Diagnosen får inte vara en ursäkt för ett dåligt beteende. Den säger något om ens behov, exempelvis att man behöver en viss struktur för att vardagen ska fungera. Hur kan jag ta tillvara på det positiva som kanske ändå är med diagnosen, att jag är kreativ. Kan jag få utlopp för det och hitta lösningar som kanske ingen annan ser? Alla har sin plats, om man tar tillvara på det positiva som kan finnas också.

De intagna behöver frihetsbegränsning, men inte isolering från samhället, menar Ingvar. Under flera år har han arrangerat fredagsfika, där han bjuder in människor från samhället som kommer och pratar med de intagna. En konsumentvägledare som talade om skuldsanering, en från kvinnojouren som tog upp mäns våld mot kvinnor. Vid Kvinnojourens besök blev han

”Tiden och rummet som de begränsas i här, skulle kunna användas mycket mer effektivt

positivt överraskad av de intagnas engagemang för utsatta kvinnor. Han tror att det kan kopplas till de intagnas egna erfarenheter av mammor, systrar och andra kvinnor i sin närhet som blivit utsatta för mäns våld.

Ett av de mest uppskattade besöken var en tandhygienist.

– De flesta intagna är väldigt oroliga för att tappa tänderna, det kommer med drogmissbruk och ett taskigt leverne. De pratade med honom i flera timmar om hur de skulle klara sina tänder. Jag skulle gärna se en strid ström med människor från samhället – äldre människor, sjuksköterskor, gruvarbetare – som kom och drack kaffe och berättade för dem hur livet kan vara, som lyssnade och samtidigt föder nya tankar hos de intagna. Tiden och rummet som de begränsas i här, skulle kunna användas mycket mer effektivt. Jag tror på det, samhället borde stå på kö för att komma in och prata med killarna, säger Ingvar.

Fördjupning

Grupper, maskuliniteter och våld, utgiven av Ungdomsstyrelsen 2014.

Signaturen K – tiden före, under och efter fängelsestraffet

"I dag skulle jag ha tagit studenten. Om jag kunde så skulle jag gråta. Den som ändå vore i koma. Detta är inget liv. En låt jag tänker på är Ramones *I wanna be sedated*. Att bli nedsövd under sommaren vore fantastiskt. Eller bara en vecka eller två. Kan ni tänka er hur det känns att inte kunna gå ut när det är fint väder?"

Så beskriver 19-årige signaturen K sin tillvaro i fängelset när halva tiden gått. Ett år och fyra månader återstår. Han är omgiven av människor större delen av dygnet, men känner sig så fruktansvärt, förbannat, ensam. Vad har han gemensamt med de andra intagna? Pengar intresserar honom inte särskilt, och de andra pratar hela tiden om hur de ska kunna tjäna så mycket som möjligt. Han ägnar mycket tid åt att läsa, som en sorts verklighetsflykt, och har fått upp ögonen för klassikerna.

När han senare intervjuas till den här boken är han frigiven, och blickar tillbaka på sin tid i fängelset.

– Pappa skickade mig Dostojevskijs *Bröderna Karamasov* när jag var häktad, jag kände verkligen igen mig i de tre bröderna. Sen brevväxlade vi om boken. Min mamma är en inbiten deckarläsare, men de böckerna ger mig inte så mycket. Jag läser dem kanske på ett annat sätt och tänker "nä det här stämmer inte, så här går det inte till" när det står om besök i fängelse till exempel. Jag gillar litteratur som man växer av. Dostojevskijs *Anteckningar från källarhål* – den är bättre än *Brott och Straff*.

Läraren i historia på anstalten tyckte också om att samtala om böcker, hon tipsade K om *Moby Dick* och annan läsning.

– Hon behandlade mig som en människa och var den enda på anstalten som jag hade en någotsånär normal relation till. Hon var underbar. Lärarna i biologi och ryska var också ytterst sympatiska, även om vi bara hade kontakt via brev och telefon.

Den månad han tillbringar på fängelsets ungdomsavdelning, håller han sig för sig själv och har svårt att stå ut med jargongen. De intagna som hela tiden försöker hävda sig, och personalen som verkar ha inställningen ”låt dem hållas så länge de inte bryter mot reglerna”. På egen begäran flyttas han och får vara bland vuxna i stället.

”Beskåda! Psyket hos en 19-årig intern”, skriver han i ett textsjok som präglas av förtvivlan, leda och vanmakt: ”Tidigare hade jag inga direkta problem med att sova. Nu är jag beroende av sömntabletter. Mediciner mot ångest och nedstämdhet. Någon medicin som får mig att må bra verkar inte existera. Inga av de aktiviteter som gör mig glad är tillgängliga för mig. Vore det då så fel med ett medicinskt substitut? Jag har helt enkelt mått väldigt dåligt och för att dämpa ångesten skar jag mig. Det har resulterat i att jag inte kan gå utan t-shirt.”

Med undantag för den månad då K är häktad med fulla restriktioner, kan han hela tiden hålla kontakt, om än i begränsad omfattning, med familj och vänner – de är inte kriminella, poängterar han. Föräldrar och kompisar stöttar, kommer på besök och skriver brev.

– Att de svarade i telefonen när jag ringde, låter kanske inte som en stor sak. Men det är det, när man inte kan använda telefonen som man vill. Kompisarna tänkte på mig, det fanns en konsert som jag gärna hade velat gå på. Då köpte de en t-shirt åt mig. Jag fick vara med, fast jag inte var det.

”Om jag kunde så skulle jag gråta

K gick andra året på gymnasiet när han blev gripen. Vad hände? Den korta förklaringen stavas alkohol, ångest och trassliga relationer. Han blev utmanad i ett slagsmål – ”det enda jag någonsin har varit inblandad i” av en kille som han aldrig träffat tidigare.

– Killen sa ”haha jag har tagit två tjejer från dig”. Jag är ganska spinkig, vägde 63 kilo då och han var större. Jag gick dit med kniv. Han fick inga livshotande skador. Jag vet inte vad han skulle göra om vi råkade stöta ihop nu, men det lär inte bli så för han bor i en annan stad.

K överklagade domen som löd försök till mord, eftersom han ansågs vara likgiltig inför om hans offer levde eller dog.

– Jag tycker fortfarande att domen var för hård. Jag kan skratta åt det mesta, men de här åren får jag inte tillbaka. Men hade jag inte varit 18 år utan säg 21, när det här hände så hade straffet blivit åtta år. På ett plan blev jag direkt inslängd i vuxenlivet – pappa och mamma kunde inget göra. Å andra sidan har jag inte fått fatta några vuxna beslut på anstalten, andra har bestämt när och vad jag ska äta. Den delen av verkligheten som vuxen som handlar om att betala räkningar och läsa tråkigt post, den har jag inte heller behövt tänka på. Det får jag vänja mig vid nu.

I dag är han fri och tycker att han har ett bra liv. Är tillbaka på den plats där han bodde förut och har fått en praktikplats med hjälp av pappa och Arbetsförmedlingen. Så småningom vill han göra klart kurserna som återstår i gymnasiet och kanske läsa filosofi eller lingvistik. Han har fortsatt att skriva en del, för att det är skönt att skriva av sig. Det känns bra att han fick respons på texterna han skrev i fängelset och att de användes i utställningen.

– De jag träffar i vardagen vet att jag har suttit i fängelse. Någon enstaka gång kan jag få frågor om hur det var. Träffar jag nya människor och känner att det är nödvändigt att berätta för att utveckla relationen – ja, då får jag berätta. Det är inte mer med det.

Texten baseras på K:s egenskrivna berättelse och på en intervju.

Utställningen

"På anstalten där jag jobbar sitter det just nu muskulösa killar med tatueringar och virkar bebistofflor." De orden från Eva Dufva Hansi, chef på Anstalten Luleå, födde en idé hos Annelie Egelin Tärning, intendent på Arbetets museum i Norrköping: Ska vi göra en utställning ihop?

– Vi hade träffats på ett seminarium och börjat samtala, det var så intressant att lyssna på Eva. Hon brann verkligen för sitt jobb och hade spännande pedagogiska idéer. Det finns mycket fördomar mot de som sitter i fängelse, så varför inte låta dem själva berätta om sina liv och vägen till frihetsberövad, säger Annelie.

Resultatet blev utställningen *Face the Facts – unga i fängelse berättar*, som hade vernissage på Arbetets museum i januari 2015 och sedan dess turnerat runt i Sverige. Utställningen fick pris för Årets pedagogiska projekt 2015 av FUISM (Föreningen för pedagogisk utveckling i svenska museer). I motiveringen lyfts fram att utställningen når en målgrupp som vanligen står långt från museer. Genom valen av samarbetspartners, engagemang och tålmod har Face the Facts skapat delaktighet på riktigt, ansåg juryn. Vägen från idé till färdig utställning är minst lika intressant som slutprodukten.

– Det roligaste, mest inspirerande och lärorika projekt jag har jobbat med, säger Annelie.

Livets olika vägval. Del i utställningen Face the Facts som producerades av Arbetets museum tillsammans med intagna på Anstalten Luleå.

Det är inte ovanligt med kulturella projekt på fängelser, exempelvis när intagna valts ut för att medverka i teaterföreställningar. Men för utställningen ville Annelie försöka involvera hela gruppen intagna på Anstalten Luleå. De skulle stå för berättelserna, som var grunden för utställningen, och tillsammans med henne utforma utställningens innehåll och form. Av säkerhetsskäl går det inte att bygga en utställning inne på en anstalt. På fem månader skulle ett färdigt utställningskoncept arbetas fram. Under arbetsperioden hade Annelie fyra intensiva veckopass på anstalten och däremellan hade alla intagna arbetsuppgifter att göra.

– Innan var jag rädd för att de skulle se mig som en naiv person som kom och trodde att hon skulle förändra världen. Men killarna var artiga och sjsyssta mot mig och jag fick aldrig några gliringar. En av dem tyckte att jag borde besöka fler anstalter, så att jag inte skulle tro att alla fängelser var som Luleå. Då gjorde jag det, och såg mycket riktigt en stor skillnad jämfört med andra anstalter.

– Första halvdagen i Luleå ”chillade” jag med dem, vi satt i soffan och pratade. Jag berättade att jag läst arkeologi, en av killarna hade bra koll på museer och började prata om Pompeji. Vi diskuterade vad de tjänade på att vara med i projektet.

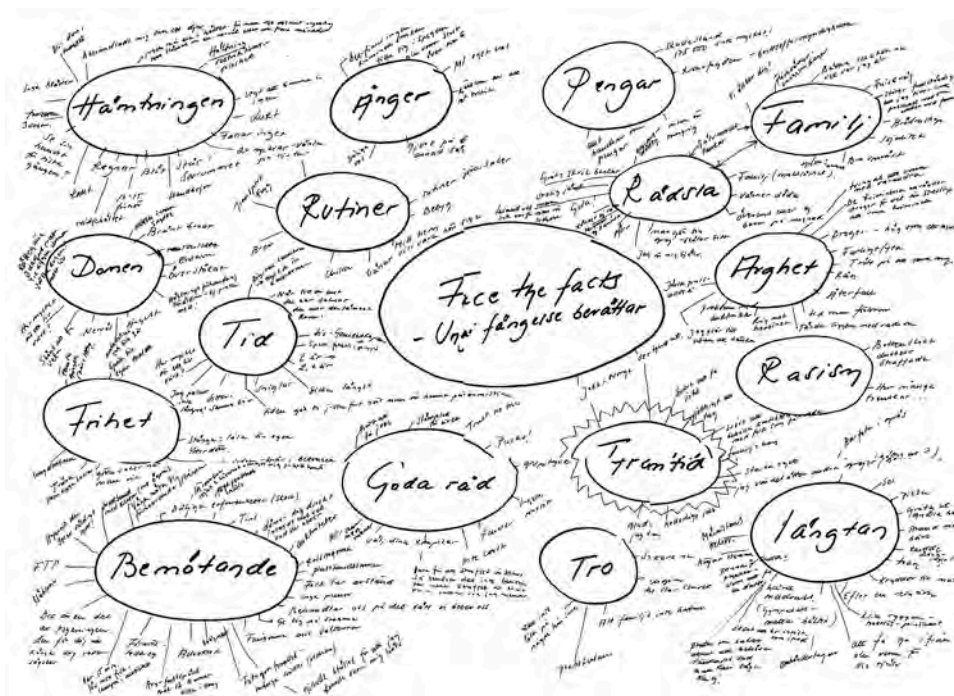
Möjligheten att genom sina berättelser kunna påverka andra unga människor, det var en morot. De intagna skulle få intyg för sitt deltagande, något som kunde få betydelse när de kom ut ur fängelset. För att berätta hur man kan jobba med en utställning visade Annelie bilder från tidigare projekt och höll ett föredragspass på en och en halv timme.

– Sedan backade jag. Man kan inte vara pushig i mötet med människor

”En utställning, skulle de göra statyer av oss?”

som har svårt att lita på andra. Ingvar, läraren, var den som vägledde mig, han kände gruppen.

– En utställning, skulle de göra statyer av oss? Först var jag skeptisk, säger Andreas som var intagen på Anstalten Luleå. Vad vill hon göra ihop med oss, tjäna pengar på vårt arbete? När Annelie hade förklarat lite mer, såg jag min chans att testa på något jag aldrig gjort innan och ändå klara av det. När jag åkte in hade jag bestämt mig för att jag skulle tillbaka till samhället.

De intagnas samtal och arbete på Anstalten Luleå sammanställde Annelie Egelin Tärning i denna tematisering, som sedan utgjorde en grund för utställningen.

”Det är tungt och jobbigt att tänka tillbaka. Var ska man börja?”

Första arbetsveckan föreslog Annelie roller i produktionsgänget, efter att ha sett hur gruppen fungerade. Andreas fick frågan om han ville vara projektledare – hålla ihop och coacha de andra, att följa tidplanen och ha ögonen på deadline för arbetet.

– Jag hade sett att han verkade gilla ordning och struktur och att ha koll, och det sa jag.

Andreas sa ja direkt. Han hade börjat läsa företagsekonomi i fängelset och tänkte att det var bra träning att vara projektledare i en grupp ”där människor kan vara väldigt sträva”. Alla intagna var med i projektet i olika utsträckning. En del var genuint intresserade, andra kände sig tvungna. De flesta tänkte nog ”att vi kan göra det här i stället för att svabba golv och vika tvätt”, säger han.

Andra arbetsveckan, två månader senare, tejpades en skalenlig kontur av Arbetets museums visningslokal på golvet i anstalten. Det var för att synliggöra tankar och idéer kring utställningsproduktionen. Vid det laget hade projektet fått ett rejält bakslag. Idén med att samla berättelser genom skrivande i studiecirkel på anstalten, gick inte att genomföra. Det var tänkt att utställningen skulle skildra berättelser från ungdomarna på Anstalten Luleå. Tillsammans med Riksförbundet Attention startade anstalten studiecirkeln *Din egen berättelse*. Men att jobba i form av en studiecirkel blev för personligt.

Andreas, som var en av deltagarna, förklarar närmare:

– Det jobbigaste i gruppen var när vi skulle dela med oss av våra egna berättelser framför varandra. Annelie trodde att vi skulle gå med på det, men det funkade inte. Det är tungt och jobbigt att tänka tillbaka. Var ska man börja? Hur ska man berätta? Och hur skulle det man berättade om landa hos de andra? Även om man kommer överens med varandra här inne på anstalten så vill man inte dela med sig av sånt till människor man inte känner.

Utan berättelser – ingen utställning. Alla inblandade blev frustrerade, motivationen och inställningen till projektet svajade och frågan uppstod *Vad ska det här bli egentligen?* Lösningen blev att göra enskilda intervjuer och att berättelser samlades in från flera anstalter. Kombinationen visade sig vara ett mycket lyckat drag. De intagna i Luleå fick lämna egna anonyma textbidrag som de sedan sorterade kring olika temaområden, som pengar och tid. Berättelserna kamouflerades, eftersom ingen kunde veta från vilken anstalt texterna kom.

– Jag hade mycket hjälp av läraren, Ingvar. Det behövs någon inifrån som ”läser upp” för en. Han gick i god för mig och talade väl om projektet och ungdomarna hade respekt för honom. Han kunde säga ”ni måste skriva och får en kvart på er att ...”. Så lossnade det, berättar Annelie.

Det blev inte helt okomplicerat för Andreas att fungera som projektledare för de andra intagna. Efter hand kände han i luften att stämningen blev konstig ”ska du säga till mig vad jag ska göra?” Han tog upp det med Annelie och lösningen blev att läraren, Ingvar, axlade den ledande rollen medan Andreas fortsatte att vara med i gruppen och arbeta.

Annelie

Jag är 47 år och intendent på Arbetets museum där jag har arbetat i 15 år. Min yrkesbakgrund är från förskolan och den har jag mycket glädje av. Jag har alltid haft lätt för att arbeta med barn som jag upplevde var lite oroliga. En som är arg och vägrar ta på sig overallen när man ska ut – i stället för att förvandla det till en kampsituation kan man försöka bryta det jobbiga. Sitta ner, fråga hur det är och lyssna. Bemötande är nyckelordet, att bemöta barnen där de befinner sig. Visa respekt – och sätta gränser. Om barnet gör något dumt, får man visa att ”jag accepterar inte det du har gjort, men jag tycker fortfarande om dig”. Att bli sedd, förstådd och tagen på allvar är grunden för så mycket. Men det räcker inte att sträcka ut en hand – någon måste ta emot den också. En trasig skolbakgrund, ingen bekräftelse, inget beröm, stämplad som dålig – sådant kan man bära med sig genom åren och den onda cirkeln förstärks. Vi skulle vara mer noggranna med att tidigare se de ungdomar som är i farozonen.

Foto: Johanna Övling

Andreas

Jag är 22 år. Utbildade mig till plattsättare på gymnasiet. Även om jag inte har gjort lärlingstimmarna än så är det en trygghet att ha en yrkesgrund. Efter Face the Facts fick jag en projektanställning på Arbetets museum. Jag var delaktig i utställningar, vaktmästeri, konferensbokningar – försökte lära mig så mycket som möjligt, helt enkelt. Det var bra att befinna sig i en miljö där folk omkring mig inte höll på med kriminalitet, samtalen handlar om annat. Det är lite klivet förhållande till utställningen Face the Facts – jag är stolt över den, men vill samtidigt inte ha bilden av mig som en före detta kriminell. Jag vill bli respekterad i den normala världen. Vara en förebild för mina två syskon och göra mina föräldrar stolta.

Foto: Johanna Övling

” Rädslan för att stöta sig med folk, den får man lägga bort

Besökarperspektivet blev ett sätt att föra in omvärlden i det slutna rummet. Någon annan ska se, uppleva och ta till sig det man vill berätta. Så hur ska det göras på bästa sätt? I rollen som handledare för utställningen fångade Annelie upp idéer och ställde frågor ur besökarens synvinkel. Många av de intagna var inte vana att få feedback, förklarar hon, men med besökarperspektivet blev det lättare att ge respons på ungdomarnas idéer.

En av de intagna skrev en bok som museet skulle låta trycka, och han berättade för Annelie om sina önskemål om hur omslaget skulle se ut.

- Jag vill att det ska vara svart med röda stänk. Det är häftigt.
- Vad tror du att en person som ser boken för första gången tänker?
- Att det är blodstänk.
- Innehåller boken något som har med blodstänk att göra?
- Nej.
- Vad tror du att personen tänker kring bokens innehåll?
- Att den innehåller våldsamma saker som har med blod att göra ... det gör den ju inte. Jag vill ha blå stänk istället.

Hur förmedlar man känslan av att vara frihetsberövad till besökarna? Att ge besökarna handklovar och låsa in dem i ett rum, var ett lika handfast som omöjligt förslag från de intagna.

– I stället visade vi en grind. Det är det första du ser när du kommer in på en anstalt, sen går du igenom metallbågen, får kläder, hälsar på de andra och går till ditt rum, säger Andreas.

Idén att de som dömts till fängelse ska kunna sysselsätta sig med något kreativt, eller att de ska få göra sina röster hörda – vilka reaktioner väcker det?

– Rädslan för att stöta sig med folk, den får man lägga bort. Det viktiga är att få igång en diskussion. Att forma en utställning är att vara en länk mellan förmedlare och mottagare och de här berättelserna har en sådan kraft att de når fram, även till de som har taggarna utåt mot kriminella, säger Annelie.

Andreas menar att han inte var rädd för fördömanden i samband med utställningen:

– Om någon fördömde mig skulle inte det vara den första, såna reaktioner finns ju mot de som sitter på anstalt.

Nu var det inte fördömanden som mötte honom vid vernissagen, utan ett stort intresse för att se utställningen. Alla dessa besökare!

– Det är det jag är mest stolt över. Jag mådde jättebra för att jag för en gångs skull kunde göra något bra och få beröm. Jag fick ut så mycket av det här! Det viktigaste jag lärde mig, var att människor med dåligt självförtroende kan växa om de får vara med i kreativa processer.

Face the Facts var så nära verkligheten man kan komma med en utställning, det kunde Eva Dufva Hansi på Anstalten Luleå konstatera. Och hon uppskattar särskilt att de som arbetade med projektet förstått att de som finns på anstalten är vanliga killar.

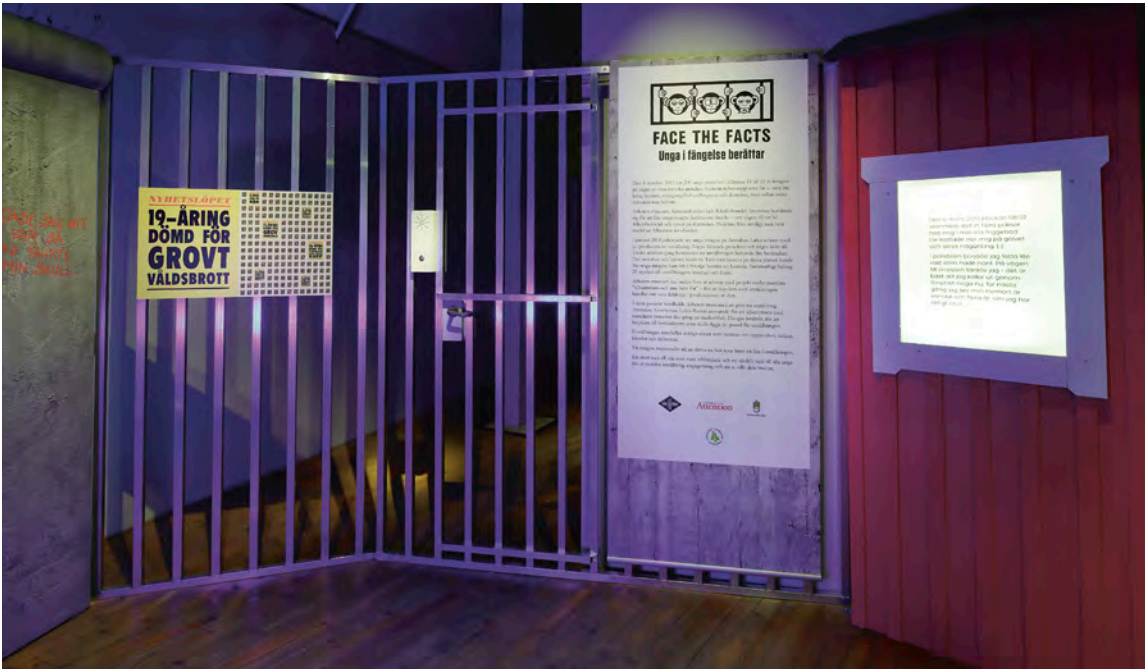

Foto: Peter Holgersson

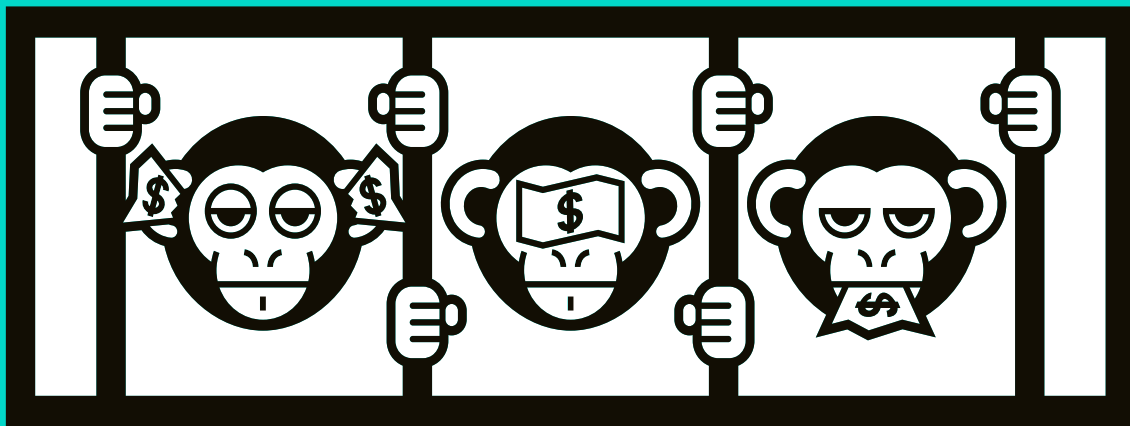

Illustration: Elias S. Aupeix

FACE THE FACTS

HSS – hör inget, ser inget, säger inget. Det är det alla går efter, sen finns det golare också men dom har inga polare, säger Andreas om valet av logga.

Första uppdraget för Andreas och de andra på anstalten var att tillsammans med utställningens formgivare ta fram en idé till utställningsloggan. Processen från idé till färdig produkt gick snabbt, och det var bra, eftersom loggan signalerade att utställningsprocessen var igång. Loggan trycktes upp på collegetröjor som alla ville bära – huvtröjor som hade varit på förslag fick nej av säkerhetsskäl. Att ha tröjan på sig var en signal till personalen och för nya intagna att de höll på med något.

Face the Facts

- Projektet Face the Facts genomfördes av Arbetets museum i Norrköping tillsammans med Kriminalvården och Riksförbundet Attention. 15 män i åldrarna 18 till 21 år som satt frihetsberövade på Anstalten Luleå under 2014 jobbade fram innehåll och form till utställningen.

Arbeta med målgruppen

– Annelie Egelin Tärnings lärdomar från utställningsprojektet Face the Facts.

Synliggörande & återkoppling

Flera av ungdomarna på Anstalten Luleå har fått mycket lite positiv respons under uppväxten. Det kan förklara att de har en tendens att ge upp vid minsta motgång. Projektdeltagare ska bli sedda, få feedback och deras idéer ska förvaltas på ett respektfullt sätt. Varje arbetsvecka på anstalten inleddes med enskilda utvecklingssamtal med deltagarna.

Ansvar & tydlighet

Det är viktigt att projektdeltagarna ges möjlighet att klara av och slutföra sina arbetsuppgifter. Ansvaret ska ligga på en lagom nivå. De intagna fick personliga planeringar med aktiviteter och deadlines. Genom att utgå från besökarperspektivet kunde kreativa diskussioner föras tillsammans med de intagna utan att museet tappade kontrollen över utställningens form och innehåll.

Kompetens & tredje part

Arbetets museum knyter experter till utställningsprojekt. I detta projekt personal vid Anstalten Luleå och representanter från Riksförbundet Attention med kunskap om frihetsberövade med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning. Det är även betydelsefullt med en tredje part, som kan fungera som projektledare nära deltagarna. På så sätt kan arbetet löpa på även när museipersonal inte är närvarande. På Anstalten Luleå var läraren, Ingvar, en nyckelperson.

Plan B

När det visade sig att studiecirkeln inte kunde genomföras utvecklades snabbt en ny arbetsmetod, berättelser samlades istället in genom enskilda intervjuer och skrivupprop. De intagnas berättelser behövde kamoufleras genom att andra unga frihetsberövade bidrog med berättelser till utställningen.

Skriva för förändring

Projektet *Skriva för förändring* riktar sig till frihetsberövade ungdomar på ungdomshem. Tanken är att deltagarna, med skrivande som ett av verktygen, kan bryta med det liv man levt hittills och påbörja en ny bana. Det liv man levt och de analyser man gör av detta liv, ger texter som kommer andra till del när de publiceras. Projektledare för *Skriva för förändring* är Olle Eriksson, med en bakgrund som journalist, och Jonas Klinteberg som själv har suttit i fängelse och på ungdomshem.

– Nu jobbar vi med en grupp tjejer, skrivövningen handlar om känslor. Det gäller att skapa ett tryggt rum för deltagarna. Det är tufft att vända ut och in på sig själv med allt vad det innebär av ångest, skuld. Texterna man skriver ska inte högläsas i klassrummet eller av annan SiS-personal, de som skriver ska vara trygga med att kunna släppa loss. Vi stöttar dem i det, och jag tycker att de är modiga. Skrivövningarna utgår ifrån deltagarna själva och där de befinner sig just nu.

– Alla är experter på sitt eget liv – hur deras dag ser ut, vad de tycker om att vara på ungdomshemmet? Första tillfället får de beskriva en dag på ungdomshemmet i en text, och sedan göra en miljöbeskrivning – beskriv ditt rum. De ska tänka på att den som läser texten inte har en aning om hur det ser ut på ett ungdomshem, som att sängen och andra möbler är fastskruvade, det finns inget dörrhandtag, bara en knopp. Inget fönster som man kan krossa.

Andra tillfället är det två nya skrivövningar. En argumenterande text – vad är det som fungerar bra på ungdomshemmet, vad fungerar mindre bra och motivera varför; exempelvis möjligheten till kontakt med anhöriga, möjlighet

att få behandling för våldsproblematik eller droger, hjälp med skolarbetet, tillgång till psykolog, kurator.

– Man får vara arg i texten, bara man kan förklara så att andra förstår. Nästa övning handlar om känslor. Beskriv livet här – när känner du glädje? Har du fått kompisar, blir du glad när du ringer hem, till exempel.

Deltagarna vet att deras texter blir lästa av Olle och Jonas och att de får respons på varje skrivövning.

– Vi bearbetar deras fyra texter till en krönika. Ramberättelsen kan vara ”jag vaknar på morgonen” och så väver vi in de andra delarna – miljöbeskrivning, känslor, och så vidare. Vi använder ungdomarnas egna ord. Till den tredje träffen delar vi ut krönikan och visar: kolla vad ni har gjort.

Det de två tror på i metoden är att det inte är svårt att skriva en krönika, om man har ingredienser för att skriva en drabbande text.

– Vi pratar också mer ingående om olika textgenrer, vad en krönika är. Efter att de har fått läsa sin krönika ber vi om respons, de får säga till om det är något de inte är nöjda med. De flesta tycker att texten är jättebra. En del är jättestolta över sina texter och låter föräldrarna läsa. Ingen skäms över vad de har skrivit.

Skriva för förändring

- Projektet *Skriva för förändring* började i januari 2015 och pågår till slutet av 2017. Under tre år ska 75 ungdomar på ungdomshem utbildas. De ska också få introduktion i att läsa, förstå och besvara myndighetspost och de som är intresserade ska lära sig att företräda sig själva och andra. Ungdomarna är mellan 14 och 20 år. En grupp består i genomsnitt av fem personer. Projektet är finansierat av Allmänna arvsfonden.

SiS ungdomshem

- SiS (Statens institutionsstyrelse) bedriver behandling och tvångsvård av ungdomar med psykosociala problem, som missbruk och kriminalitet. På SiS ungdomshem vårdas ungdomar enligt LVU (lag med särskilda bestämmelser om vård av unga). Det finns 24 ungdomshem med drygt 700 platser. SiS bedriver även missbruksvård och slutna ungdomsvård.

”Det gäller att skapa ett tryggt rum

– Vi rättar språket, men vi gör ingen poäng av det. Det här är inte ett projekt där de får tillbaka sina texter med röda kråkor – fokus är på berättande, inte rättstavning. I gruppen tar vi ibland upp ord som många stavar fel, ordet institution till exempel.

Jonas och Olles samarbete med rektor och svenskalärare handlar om vilka datum de ska komma, att höra hur gruppen mår, om det har hänt något sen sist, exempelvis om två elever inte går ihop. Det händer att lärare är med i klassrummet, av säkerhetsskäl. Då sitter de längst bak och är tysta. Jonas och Olle har väldigt lite med behandlingspersonalen att göra. Skolan är i en annan byggnad än den där ungdomarna bor.

– Träffarna hålls var tredje vecka – en gång per månad. I regel skriver deltagarna övningarna när vi är där, skrivpassen är två timmar. Men en del av samarbetet med svenskalärarna är att ungdomarna har möjlighet att göra sina skrivövningar på svenskalektionerna. Däremot är vi inga lärare som sätter betyg, vi är heller ingen SiS-personal. Att vi kommer utifrån ger oss en annan roll, det är vi noga med när vi presenterar oss.

I grunden har de ett engagemang för frihetsberövade personer. De jobbar också ideellt med en tidning, *Filen*, som debatterar kriminalvården,

med utgångspunkt att göra saker bättre för människor som är inlåsta.

– Skrivgrupperna pågår tills ungdomarna slussas ut. Det gör att gruppkonstellationerna kan ändras under åren. Varje ungdom får våra kontaktuppgifter när de lämnar ungdomshemmet, om de vill får de ha kontakt med oss efteråt, som vuxna förebilder.

Det har genererat nya arbetsuppgifter under projektets andra år, då folk har slussats ut. Jonas och Olle har fortfarande kontakt med några ungdomar. Fikar, pratar på telefon, går på teater.

– De som sitter under lång tid ska prova olika textgenrer och lära sig lite av grunderna i journalistik. Nu håller de på med en debattartikel. Vi har frågesport varje terminsavslutning – blandar lite tramsiga frågor med kunskapsfrågor, som ”vad är en bildbyline”?

Jonas och Olle tar också in andra personer. Bland annat har en känd skådespelare/manusförfattare kommit, liksom en hiphopartist som har suttit på ungdomshem. Han berättade vad hiphopen har betytt, och den gången blev övningen att skriva en dikt/hiphoptext. Till en del av skrivprojektet som heter ”företända sig själv och andra” bjuder de istället in en jurist som föreläser om ungdomarnas juridiska rättigheter, exempelvis hur man skriver överklagande.

Olle och Jonas

Foto: Johanna Övling

Olle Eriksson och Jonas Klinteberg vill skapa ett tryggt rum och få förtroende när de möter ungdomar som ska skriva texter utifrån sina känslor. "Vi inleder med att bjuda på oss själva, prata om hur vi mår. Jonas brukar ta ett par minuter och berätta om sina känslor när han satt på ungdomshem."

"Du och Jonas har varit med och räddat mitt liv! Ni verkar inte riktigt förstå vad ni gör med människor. Ni har hjälpt mig mycket. Ni har gett mig första hjälpen psykiskt många gånger! Det e tack vare er

jag inte är skjuten i en gränd i dag eller ligger död i en överdos i Biskopsgården."

Meddelande till projektledarna Olle och Jonas från en av deltagarna.

Fördjupning

Statens institutionsstyrelsens webbsida: www.stat-inst.se

Daniel beskriver tillvaron på Bärby Ungdomshem

”Jag är inne i ett fyrkantigt rum med betongväggar och i mitten står ett bord. En lampa lyser på bordet. Jag går dit och ser en revolver. Den har en kula i sig. Jag plockar upp revolvern och drar tillbaka hanen. Siktar mot mitt huvud och trycker av.

När jag öppnar ögonen är rummet helt svart och mörkt. Jag märker att jag har gråtit. Klockan är 06:00 och jag kan inte somna om. Jag funderar på hur det kommer vara på avdelningen, om det kommer bli en bra eller dålig dag.

Jag har mått dåligt vissa dagar och då skadat mig själv. Innan jag kom hit hade jag inga sår alls men nu har jag gjort fyra eller fem sår på höger arm. Jag försöker att inte skada mig mer. Fast det är svårt att låta bli. Men sånt är livet, tänker jag denna morgon och går ut och sätter mig vid frukostbordet. Efter frukosten går jag ut och röker dumt nog för att sen gå till skolan.

Det sämsta med Bärby är att man måste lära sig att sköta sitt eget boende, något jag inte har lust med. Jag vill bara avtjäna mitt straff, gå i terapi och sen åka hem. Jag är yngst på avdelningen, fyllde 15 i november och jag tänker att det där med att sköta ett boende kommer längre fram i mitt liv.

11:30 äter vi lunch i matsalen. Sedan röker jag uppe på avdelningen och sen är det skola till 14–15. När skolan är slut går jag upp på avdelningen igen.

Eftermiddagen ser ut som vanligt, det är trist och tråkigt. Jag umgås typ inte med nån. Är mest ensam om jag inte kollar på serier med de andra.

Det enda bra här är att jag får terapi som hjälper mig, men resten är skit. Om jag hade en vass sak att skära mig med så hade jag gjort det. Den personal som jag har trivts med har slutat. Jag mår för jävligt. Jag vill bara hem!

Klockan 22:15 röker jag dagens sista cigarett, sen är det dags att gå och lägga sig. Varje kväll när jag ska sova drömmer jag om mitt hem, hur det luktar, hur trevligt vi skulle ha det. Jag ser mitt rum där hemma med olika bilder på djur på väggarna. Jag ser min nybäddade säng, det gammalmodiga trätaketen, mitt plastgolv och

mina gosedyr. Det känns som att min mormor är här, där jag är. Jag hör mitt hjärta dunka hela tiden. När jag känner doften av ungdomshemmet börjar jag gråta.

Allt är så jobbigt att jag somnar av det, jag hoppas att jag inte vaknar igen.”

Skrivet av Daniel inom ramen för projektet Skriva för förändring.

**” När jag känner doften
av ungdomshemmet
börjar jag gråta**

Efter

”Tänk om människor inte vill ha med mig att göra för att jag har suttit i fängelse?”

Det kan låta märkligt, men de frigivna som intervjuats i boken beskriver att det var svårt att komma ut ur fängelset. Alla nya intryck – trafiken i en småstad, nya ansikten, uppdateringar på Facebook. Möjligheter! Och begränsningar. Att finnas i belastningsregistret, hur de ekonomiska skulderna ska betalas, oron över hur man ska hitta sin plats i samhället och bli accepterad.

Fängelsets dörrar öppnas lite i taget, utslussningen kan se olika ut beroende på personens behov av stöd för att inte återfalla i brott. Bevakad och obevakad permission, flytt till anstalt med lägre säkerhetsklass, frigång då man är ute och jobbar eller pluggar på dagarna och återvänder till fängelset på kvällen, fotboja eller HVB-hem (Hem för vård) är exempel på steg för att underlätta övergången från fängelse till frihet. Sara beskriver sin första obevakade permission efter flera år i fängelse. Hennes föräldrar hämtade henne med bil.

– Att sitta i en bil som åker 50 kilometer i

timmen var hisnande, lite otäckt. Det gick så fort! Jag har ändå körkort och var van att köra. Trafiken och alla människor gjorde att jag kände mig överstimulerad. I fängelse får man sällan några nya intryck och det är samma människor man stöter på hela tiden.

Om drygt ett år kan Sara flyttas till en anstalt med lägre säkerhetsklass och fortsätta sina studier på universitetet. Hon vill gå juristprogrammet och jobba med kvinnors och barns rättigheter.

– Det jag ser mest fram emot med att vara fri, förutom friheten i sig, det är att få vara min egen person. Trygghet i att ha min egen bostad, mina egna kläder, att människor måste knacka på dörren – och att jag släpper in dem. Integritet och privatliv. Det som skrämmer mig med livet utanför fängelset, det är att jag kanske har tagit mer skada av den här tiden än vad jag inser. Och att jag inte ska bli accepterad. Tänk om människor inte vill ha med mig att göra för att jag har suttit i fängelse?

”Från att ha haft rutiner och en ganska händelsefattig vardag, var det jobbigt med alla nya intryck och möjligheter

Vad kan anstalten göra för att stärka personen och förbättra utgångsläget? Vad och vem kan finnas på utsidan som tar vid? Anstalten gör en risk- och behovsanalys för varje individ inför utslussning. Det kan handla om att ordna ett familjehem, så att ungdomen får bo tillsammans med stöttande vuxna och får en tillhörighet bland människor man delar intressen med. Att ha en sysselsättning är naturligtvis A och O, och eventuellt att få stöttande samtal. Om droger är en riskfaktor, kan behandlingshem vara ett alternativ. Det kan å andra sidan försvåra för den som behöver byta umgänge för att bryta en kriminell livsstil – man hamnar i samma kretsar.

De frigivna som intervjuats i boken tycker att det är bra med utslussning som går stegvis så de kan acklimatisera sig. Att vara på en anstalt med låg säkerhetsklassning där man får vara ute till klockan 22 kan vara ett stort steg för den som vant sig vid att bli inlåst 19.15. Fotboja gör det möjligt att vara hemma i bostaden och gå till sysselsättning under förutbestämda tider.

– Från att ha haft rutiner och en ganska händelsefattig vardag, var det jobbigt med alla

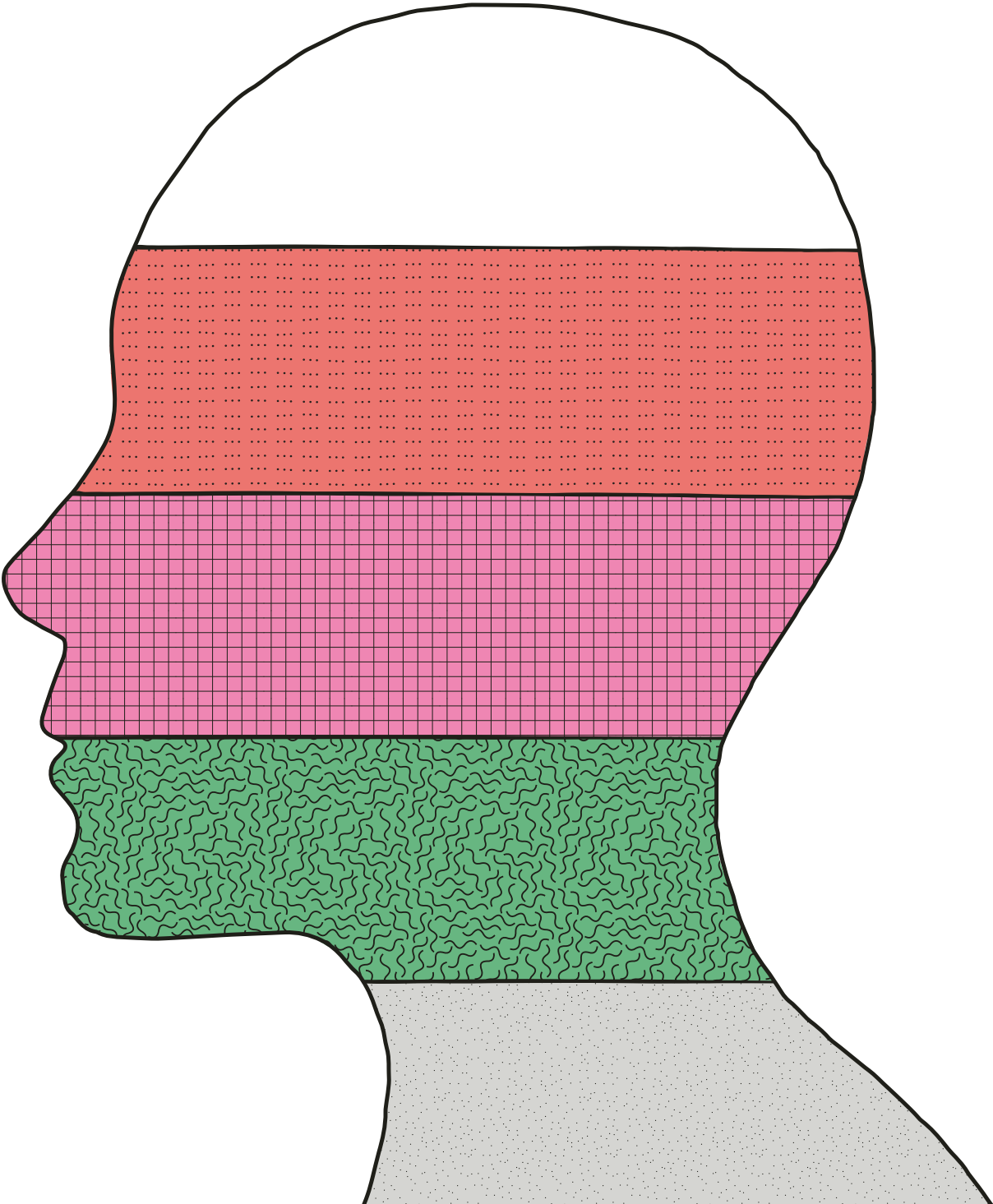
nya intryck och möjligheter, alla människor. Att det händer saker överallt, hela tiden. Man har blivit förfrågad inför friheten – inför livet i sig, berättar signaturen K.

– Efter att ha varit van att det enda sättet för folk att kontakta en är att skriva brev, blev man plötsligt tillgänglig. Jag har slutat använda Facebook, jag orkar inte med det, säger K.

Den som döms att betala skadestånd till brottsoffer, kan inte betala av på sin skuld under fängelsetiden. Det gör att en dom på 100 000 kronor i skadestånd kan resultera i en skuld på 130 000 vid frigivningen. En av de som intervjuats till boken berättar att hans första lön, 21 400 kronor, gav honom 4 000 kronor i handen. 12 000 gick till att betala av på skadeståndet och resten i skatt. Andra kan ha mycket större skulder när de kommer ut.

– Tänk dig själv, skulle du verkligen vara sugen på att arbeta vitt när varenda krona går åt för att betala för ett brott som du redan tillbringat en del tid på anstalt för? frågar han.

Andreas ser annorlunda på saken och tycker att det är ”segt, men inte omöjligt” med skulderna.

**”Då tänker jag
– men herregud vad lite
det behövs för dem**

Han betar av dem varje månad och det kommer att ta ett eller två år att betala igen dem om han har jobb hela tiden, ”men det är bara att ta det, jag har förtjänat det också”. Och skulderna är bara en del av det man konfronteras med efter att ha kommit ut från fängelse, menar han:

– Man kan snacka hur mycket man vill därinne. Men när man kommer ut, det är då det verkliga straffet börjar. Man finns i belastningsregistret, alla frestelser med snabba pengar. Är du tillbaka på samma ort är det sannolikt att du faller tillbaka i gamla mönster.

Andreas berättar att han behövde byta miljö och umgänge, eftersom han inte längre ville leva ett liv med brott och kriminalitet och droger.

– Jag ville kunna prata om väsentliga grejer; religion, politik, vad det står i tidningen. Jag flyttade till en ny stad, och det hjälpte mig mycket att vara omgiven av nya människor. Jag har fått lära mig klara mig själv, betala hyra och ha ett vanligt arbetsliv.

De kriminella har Andreas tagit avstånd ifrån. Nyligen träffade han en barndomsvän som han fortfarande har kontakt med, som var på sin första permis.

– Det är en riktig broder. Han har bestämt sig för att han inte ska in igen, så vi är på exakt samma spår. Det sista halvårets regelbundna möten med frivården är också något man kan dra nytta av, jag har fortfarande saker att jobba med och får hjälp att förstå mig själv bättre.

I fängelset finns det alltid plats. Men i samhället utanför kan det vara svårt att hitta sin tillhörighet. Susann Söderström, kriminalvårdare vid Anstalten Luleå efterfrågar mer samarbete med socialtjänst och arbetsförmedling på hemorten. Hon poängterar att det behövs stöd för den som kommer hem för att klara den stora omställningen.

– På anstalten går du till matsalen, det är fasta rutiner med tider och aktiviteter. Vi låser upp och låser igen. När du kommer hem har du ingen mat i kylan och måste göra allt själv. Det är en väldigt stor omställning. Fritid och umgänge är också viktigt, så man inte går tillbaka till samma människor för att det är det trygga och bekanta.

Eva Dufva Hansi på Anstalten Luleå berättar om samtal från en nedstämd ung man som inte hade något att göra efter fängelsetiden. Han undrade om någon på anstalten kunde hjälpa honom. Att han vände sig till fängelset tror Eva berodde på att där visade man att man trodde på honom och hans förmåga. Hon brukar fråga de som ska lämna anstalten om hon får kontakta dem efter ett halvår, och de flesta säger ja till det.

– När jag sedan ringer upp, så slår det mig emellanåt hur glada de blir. Vi pratar om vad de gör och hur det går och de tackar så mycket för samtalet. Då tänker jag – men herregud vad lite det behövs för dem. Någon som bryr sig om vad de gör och är intresserad av dem.

Här kan du läsa mer ...

På **kriminalvarden.se** kan du läsa om Kriminalvårdens verksamhet och om deras särskilda satsning på unga, Projekt Unga.

På **attention-riks.se** kan du läsa om intresseorganisationen Riksförbundet Attentions arbete för att förbättra livssituationen för personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.

På **arvsfonden.se** kan du ta del av Face the Facts och andra viktiga projekt för barn, ungdomar och personer med funktionsnedsättningar finansierade av Allmänna arvsfonden, till exempel Skriva för förändring.

På **bra.se** kan du ta del Brottsförebyggande rådets statistik om brott och personer som begår brott i Sverige samt faktasidorna brottsrummet.se.

På **ungaboj.se** kan du läsa om den ideella organisationen Brottsofferjourens arbete för att stötta unga brottsoffer.

På **stat-inst.se** kan du läsa om hur Statens institutionsstyrelse bedriver tvångsvård för unga med psykosociala problem, vuxna med missbruksproblem och ungdomar dömda till slutna ungdomsvård.

På **friguiden.se** går det att få en överblick över det stöd som finns för den som varit frihetsberövad och vägledning utifrån hur andra gjort för att komma vidare i livet.

På **arbetetsmuseum.se** kan du ta del av fler utställningar och projekt som Arbetets museum har utvecklat tillsammans med olika samarbetspartners.

Norrköping

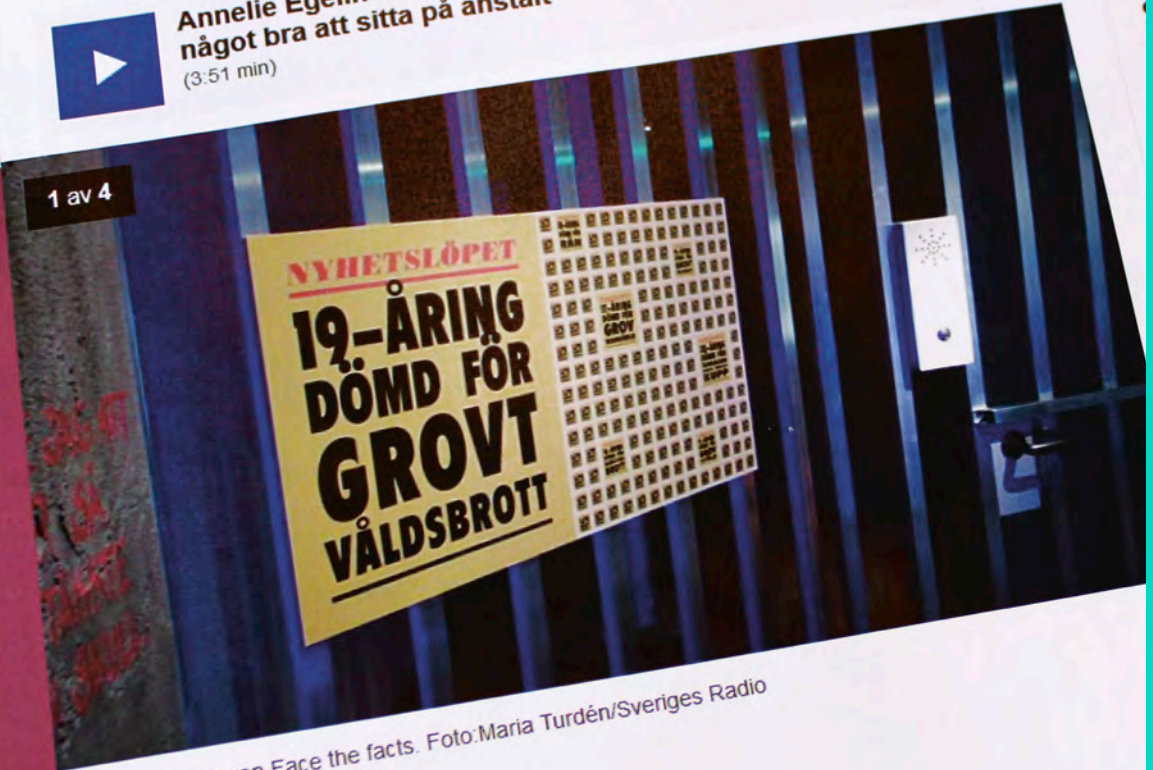
Unga brottslingar om livet som inlåst

Publicerat torsdag 22 januari 2015 kl 15.40

Annelie Egelin Tärning:" Killarna har velat visa att det inte är något bra att sitta på anstalt "
(3:51 min)

1 av 4

Från utställningen Face the facts. Foto: Maria Turdén/Sveriges Radio

Invigningen av utställningen Face the Facts på Arbetets museum i januari 2015 ledde till nyhetsinslag i Sveriges Radio och många andra medier.

Arbetets museum är ett nationellt samtidsmuseum med fokus på arbete och arbetsliv. Vår utgångspunkt är att varje människas liv är värt att berätta om. I våra arkiv finns ett rikt material av yrkesminnen och dokumentationsprojekt – över 2 600 intervjuer, berättelser och fotodokumentationer som samlats in sedan museet öppnade 1991.

Vi vill vara en nyskapande mötesplats för samtal om människors arbete, liv och villkor. Museets arbetssätt bygger på samverkan och till större projekt knyter vi forskare, konstnärer och organisationer. Vårt kärnvärde alla människors lika värde styr arbetet – i såväl projekt och utställningar som visningar och programverksamhet.

Arbetets museum finns i den tidigare textilfabriken och byggnadsminnet Strykjärnet i Norrköping, som ligger på ön Laxholmen mitt i Motala ström. Museet är en stiftelse med LO, TCO, ABF, KF och Sensus studieförbund som huvudmän.

Foto: Niclas Fasth

Det finns mer än 100,000,000 människor på
Jorden. Det finns mer än 10,000,000 liter vatten
i Sverige. Det finns mer än 1,000,000 gram weed
i Sverige. Det finns mer än 100,000 snygga
brudar i Sverige. Det finns mer än 10,000 män-
niskor som höller i Stockholm just nu. Det
finns mer än 1000 personer som sitter inne i
Sverige just nu. Det finns mer än 100 personer
som hamnar i knipa i Sverige just nu.
Det finns mer än 10 kyrkor i Sverige. Men,
det finns bara ett plock som har läst
detta...!!! Skaffa dig ett liv
för fan, du kan ju börja med att plugga!

En hälsning som skrevs av en intagen inför frigivning, till nästa person som skulle ta över hans cell.

Att få formulera sina tankar om livet och möta någon som lyssnar, kan det hjälpa ungdomar att våga göra modiga val? I boken möter du unga som berättar om tiden före, under och efter sitt fängelsestraff. Du får också ta del av hur vuxna med hjälp av kunskap, kreativitet och lyhördhet kan arbeta för att ungdomarna ska finna sina vägar till ett bra liv.

Vi hoppas att bokens berättelser och exemplen på arbets sätt ska ge dig som arbetar i skolan, på myndigheter, i föreningsliv eller andra verksamheter en inblick i hur samtal och möten med unga kan vara ett redskap för förändring. Boken har sin grund i utställningen *Face the Facts – unga i fängelse berättar*. Den producerades av Arbetets museum tillsammans med intagna vid Anstalten Luleå.

Kriminalvården

RIKSFÖRBUNDET
Attention

